JAARGANG 24 • NUMMER 4 • WINTER 2013

ZOOGDIER

Wasbeerhond heeft vaste voet in Nederland

Oosterschelde: habitat voor de bruinvis?

Wolven in Nederland? Ze komen er aan!

natuurpunt

ZOOGDIER VERENIGING

Inhoud

1 De wasbeerhond heeft vaste voet in Nederland

4 Oosterschelde geschikt als habitat voor de bruinvis?

7 Verdwenen zoogdieren: de desman

8 Wolven in Nederland? Ze komen er aan!

13 Hoe beschermen we de meervleermuis?

16 Zoogmens: Erwin van Maanen

18 Hyperkort

20 De steenmarter in het "nieuws"

23 Waarneming: vale vleermuis / dwergvinvis

25 In memoriam Noke Croin Michielsen

26 Nieuws Nederland / Column

27 Nieuws Vlaanderen

en.... Agenda / Werkgroepen / Zoogdierwinkel

Het moment van...Ronald Stiefelhagen

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijke kwartaaltijdschrift van de Zoogdiervereniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Wasbeerhond.
Foto Richard Witte

Aanwijzingen voor auteurs
- Conceptartikelen en andere kopij sturen naar: redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl
- Deadlines voor insturen artikelen zijn: 1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.
- De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.
- De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.
- Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdiervereniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdiervereniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 25 euro per jaar.
Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 40 euro per jaar.
Overmaken op IBAN: NL 26INGB0000203737, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdiervereniging.
Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 12,50 euro over te maken op IBAN: NL 26INGB0000203737/BIC: ING BNL 2A, onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdiervereniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl

Redactie Neeltje Huizenga, Aaldrik Pot, Marije Siemensma, Evelien De Swaef, Jos Teeuwisse, Peter Twisk, Stefan Vreugdenhil (hoofdredacteur), Joke Winkelman

Eindredactie Jaap van der Veen

Medewerkers Dirk Criel, Steve Geelhoed, Bob Vandendriesssche, Goedele Verbeylen, Diemer Vercayie, Sil Westra

Eindcorrectie Jolanda van der Toorn-Hoeksma

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 7 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdiervereniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen.

Lutra verschijnt tweemaal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost € 25,- per jaar.
Leden van de Zoogdiervereniging krijgen korting.
Zij betalen maar € 15,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het redactieadres van de Zoogdiervereniging (zie colofon hiernaast).

Wasbeerhonden leven in paren, mannetje en vrouwtje blijven dicht bij elkaar. Foto Jaap Mulder

De wasbeerhond heeft vaste voet in Nederland

Of we het willen of niet, de wasbeerhond verovert Nederland. Is deze exoot een extra 'rover' die grote invloed gaat hebben op het ecosysteem, of gaat dat meevallen? Hoe ver is zijn opmars al gevorderd en wat is zijn favoriete biotoop? Moeten we hem bestrijden, en kan dat wel effectief? Allemaal vragen die nu beantwoord zijn: de risicoanalyse is afgerond en gepubliceerd.

Jaap Mulder

De wasbeerhond is een hondje van 5 tot 7 kilo met een dikke vacht. Hij heeft tamelijk korte pootjes, en kan met zijn overwegend grijze kleur verward worden met een das, maar vooral met een wasbeer. Speciaal de kop lijkt sterk op die van een wasbeer. Beide soorten hebben zwart rond de ogen, maar bij de wasbeerhond is er geen sprake van een doorlopend zwart masker maar van twee aparte zwarte plekken gescheiden door een lichtere neusbrug. Ook de staart is duidelijk verschillend, slap naar beneden hangend en onopvallend bij de wasbeerhond, lang en met donkere ringen bij de wasbeer.
Er zijn nog meer verschillen. De wasbeerhond heeft donkere poten en kleine ronde oortjes, de wasbeer lichte poten en spitse oren. Wasbeerhonden kunnen niet klimmen en lopen met een rechte (of wat doorgezakte) rug, wasberen klimmen goed en

hebben een hoge ronde rug. Beide soorten graven niet of nauwelijks, maar zwemmen graag en goed.

Herkomst Van oorsprong leven wasbeerhonden aan de oostrand van Azië in Japan, Siberië, Korea, China en Noord-Vietnam. Tussen 1928 en 1957 werden ze door de Russen vanuit de omgeving van Wladiwostok meegenomen, gefokt en massaal losgelaten in diverse delen van de Sovjetunie om de fauna te verrijken met een waardevol pelsdier. De dikke langharige vacht wordt nog steeds veel gebruikt voor jassen en mutsen. Vanuit Rusland begon de wasbeerhond zich uit te breiden over Europa, en heeft daarbij nu ook ons land bereikt. (kaart + foto 2)

Waar zitten ze De afgelopen jaren werden elk jaar zo'n 10 tot 15 wasbeerhonden gezien of dood gevonden, vooral in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel. Dit sluit precies aan bij de opmars van de soort in aangrenzend Duitsland. Maar ook daarbuiten worden ze wel waargenomen, vooral op de Veluwe, maar ook in de rest van Gelderland, in Limburg en zelfs in Zeeland. Het gaat dan ongetwijfeld steeds om wasbeerhonden die uit gevangenschap ontsnapt zijn of hun nakomelingen. Wasbeerhonden worden namelijk nogal eens als huisdier gehouden, je kunt ze bijvoorbeeld gewoon op Marktplaats.nl kopen. Van een deel van de waarnemingen op vreemde plekken kon de herkomst uit gevangenschap ook inderdaad bevestigd worden. Als de Tweede Kamer er dit jaar mee instemt, mogen wasbeerhonden (en vele andere zoogdiersoorten) vanaf 2014 niet meer als huisdier gehouden worden.
In andere Europese landen verliep er na de eerste waarnemingen een periode van twintig jaar of meer waarin jaarlijks slechts een beperkt aantal losse waarnemingen van wasbeerhonden gemeld werden. Die periode werd steevast gevolgd door vijf tot tien jaar waarin het aantal waarnemingen snel toenam en de wasbeerhond zo algemeen werd als de vos. Als de kolonisatie van ons land op dezelfde manier gaat, zou de wasbeerhond nog minstens tien jaar zeldzaam blijven en dan pas in aantal gaan toenemen.

Leefwijze Wasbeerhonden leven in paren, en trekken zelfs gezamenlijk op bij het foerageren. Mannetje en vrouwtje zijn zelden meer dan honderd meter van elkaar verwijderd. Alleen als er kleine jongen zijn, blijft een van beiden (meestal het mannetje) de jongen bewaken en foerageert de ander in zijn eentje. Samen bezetten ze een leefgebied van 150 tot 600 hectare, waarvan het centrale deel verdedigd wordt tegen soortgenoten, maar waarvan de rand overlapt met de leefgebieden van de buren. Wasbeerhonden deponeren hun uitwerpselen in latrines. Dat zijn niet meer dan eenvoudige hoopjes keutels her en der langs wissels.
Wasbeerhonden zijn echte scharrelaars die zo ongeveer alles eten wat ze tegen komen, van aas tot insecten, van maïs tot gevallen fruit. Kleine zoogdieren zoals muizen worden veel gegeten, maar konijnen en hazen ontbreken in hun menu: wasbeerhonden zijn geen echte jagers. In tegenstelling tot de meeste roofdieren houden ze van amfibieën en vissen, ze foerageren graag langs oevers en in het moeras. Ze zijn 's nachts actief en hebben een voorkeur voor dichte dekking, en daarom vermoeden we dat er al veel meer wasbeerhonden in ons land rondlopen dan werkelijk worden waargenomen.
In koude streken vetten wasbeerhonden in de herfst sterk op en houden ze een diepe winterrust, bij voorkeur in een dassenhol, waarin ze een nest maken van gras en droge bladeren. Niet gebruikte ingangen worden dichtgemaakt. In ons klimaat zal dat alleen in strenge winters gebeuren. De worpen zijn relatief groot, ze kunnen wel acht of meer jongen tellen. Meestal worden ze geboren in een dassen- of vossenhol, soms bovengronds in dichte dekking. Opvallend is hoe snel de jongen het hol verlaten: al zes weken na de geboorte. Ze gaan vanaf dat moment samen met beide ouders als familie rondtrekken door het activiteitsgebied. Ook het moment waarop ze zelfstandig zijn en op zoek gaan naar een eigen leefgebied valt vroeg, de eersten trekken al in augustus de wereld in. Ze zijn

Wasbeerhonden worden nu nog vooral in het noordoosten van het land gezien, daarbuiten zijn het meestal ontsnapte exemplaren

Latrines liggen langs wissels. Foto Jaap Mulder

Een rus met een bontmuts van wasbeerhond. Foto Jaap Mulder

In 2012 werden voor het eerst jonge wasbeerhonden in Nederland ontdekt, in Drenthe. Foto Tonnie Sterken

dan nog maar half zo groot als het volwassen dier.

Vaste voet Momenteel is duidelijk dat de wasbeerhond in het noordoostelijk deel van ons land regelmatig, maar nog vrij zeldzaam voorkomt. Dat het niet alleen meer om zwervers uit Duitsland gaat en dat hij zich nu echt hier gevestigd heeft, blijkt uit de eerste waarnemingen van voortplanting: zowel in 2012 als in 2013 werden in Drenthe jonge wasbeerhonden gefotografeerd. In het eerste geval werden vijf jongen gezien, in het tweede slechts twee. De komende jaren zullen we steeds meer meldingen van jonge dieren kunnen verwachten, vooral als verkeersslachtoffer. Want net als bij de das vormt het verkeer een belangrijke doodsoorzaak bij de wasbeerhond.

Probleemsoort? Je kunt verwachten dat de komst van zo'n relatief groot 'exotisch' zoogdier een flinke invloed heeft op het ecosysteem. Vooral in kringen van jagers en exotenbestrijders wordt de komst van de wasbeerhond wel eens als een ramp afgeschilderd. Maar de ervaringen in andere Europese landen laten dat toch niet zien. Daar blijkt hij zijn eigen ecologische niche, zijn 'plek' gevonden te hebben, zo ergens tussen die van das en vos in. Deze drie soorten lijken goed naast elkaar te kunnen leven, in ongeveer dezelfde dichtheden, ook al doden ze wel eens jongen van elkaar.

Vooral voor de invloed op grondbroeders wordt gevreesd. Al rondstruinend komt de wasbeerhond natuurlijk ook vogelnesten tegen en zal dan de eieren of jongen opeten, al gebeurt het zelden dat hij de broedende vogel pakt. In de vele studies naar het voedsel van de wasbeerhond werden eieren echter nauwelijks aangetroffen. Helaas is er in Europa tot nu toe geen goed onderzoek gedaan naar de invloed van deze exoot op grondbroeders. In de Nederlandse situatie is het voorstelbaar dat de wasbeerhond een probleem zou kunnen vormen voor broedvogels in waterrijke gebieden, omdat hij graag zwemt en dan ook eilanden met broedende ganzen, purperreigers of lepelaars kan bereiken waar vossen meestal niet komen. Buitenlandse deskundigen zijn echter van mening dat de invloed van de wasbeerhond op vogelpopulaties in het algemeen niet groot is. Problemen met ongewenste predatie zullen zich hooguit hier en daar op kleine schaal voordoen.

Op sommige kleine eilanden voor de kust van Finland verdwenen de kikkerpopulaties toen de wasbeerhond er verscheen. Zijn voorliefde voor kikkers, padden en salamanders is blijkbaar zo groot dat geïsoleerde populaties van amfibieën gevaar kunnen lopen. In de Nederlandse situatie zijn zulke geïsoleerde populaties echter zeldzaam. Misschien een enkele poel met boomkikkers, of de laatste populatie van vuursalamanders in Zuid-Limburg.

Volksgezondheid

Misschien is het aspect waarmee we het meeste rekening moeten houden bij de komst van de wasbeerhond wel de volksgezondheid. Zijn aanwezigheid, naast de vos, betekent bijvoorbeeld een verdubbeling van het aantal potentiële dragers van hondsdolheid (rabies). Gelukkig is hondsdolheid momenteel ver naar het oosten teruggedrongen en vormt het in West-Europa geen probleem meer. Maar wasbeerhonden zijn ook dragers van de parasiet Trichinella, een nematode. Mensen kunnen deze parasiet binnenkrijgen als ze rauw of 'undercooked' varkensvlees of wild eten. De controle van vlees is in West-Europa echter goed en Trichinella daardoor zeldzaam.

Het belangrijkste gevaar voor de volksgezondheid lijkt de vossenlintworm te zijn. Tot nu toe was de vos de enige drager van deze zeer kleine parasiet, nu komt de wasbeerhond er als drager bij. Momenteel komt de vossenlintworm alleen voor in Zuid-Limburg en Oost-Groningen, maar met de komst van de wasbeerhond vermoeden we dat de lintworm zich langzaam verder zal uitbreiden. Dode wasbeerhonden (melden!) worden door het RIVM onderzocht op infectie met de parasiet. Als mensen besmet raken met eitjes van de vossenlintworm, wat gelukkig slechts heel zelden voorkomt, kan de parasiet gaan woekeren in de lever. Bij verkeerde diagnose en uitblijvende behandeling kan dat tot levertransplantatie of de dood leiden. Er zijn nu echter medicijnen beschikbaar die de groei van de parasiet stoppen.

Beheren? Jaarlijks worden in Duitsland tienduizenden wasbeerhonden geschoten. Toch heeft dat niet geleid tot een merkbare vertraging van hun opmars naar het westen. Dat heeft bijvoorbeeld te maken met de grote worpen. Het huidige afschot in Duitsland zou ongeveer drie keer zo intensief moeten zijn om de populatie enigszins af te doen nemen. In de praktijk is dat onmogelijk. Zo'n intensieve bestrijding is alleen zeer lokaal en met veel mensen uit te voeren. Afgezien van de onuitvoerbaarheid, is er weinig reden voor bestrijding. De wasbeerhond doet geen economische schade aan de landbouw, hij mijdt de omgeving van de mens, pakt zelden een kip of ander huisdier en heeft nauwelijks invloed op het ecosysteem. Kortom, een vreemdeling die de komende decennia vrijwel ongemerkt zal inburgeren.

Jaap Mulder is roofdierspecialist
www.mulder-natuurlijk.nl

Een fotoval 'ving' ook in 2013 een wasbeerhond met jongen in Drenthe. Still uit video van Lex Duif

Al zes weken na de geboorte gaan jonge wasbeerhonden met hun ouders rondtrekken in hun activiteitsgebied. Foto Heike Weber

Verder lezen?

Zie voor literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdierwinkel.nl/zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.

Bruinvissen in de Oosterschelde. Foto Stichting Rugvin

Slachtoffers ecologische val

Oosterschelde geschikt als habitat voor de bruinvis?

Sinds tientallen jaren zijn er weer meer bruinvissen waargenomen in de Noordzee rond Nederland. De dieren drongen onlangs ook door in estuaria, zoals de Oosterschelde. Maar is het habitat in de Oosterschelde eigenlijk wel geschikt voor de bruinvis en is er voldoende voedselaanbod en rust? En welke impact heeft de stormvloedkering op deze kleine walvisachtige? Informatie die bijdraagt aan een antwoord op bovenstaande vragen kwam boven water gedurende het onderzoek van Okka Jansen, waarop zij begin 2013 promoveerde.

Okka Jansen, Geert Aarts, Peter Reijnders

De afgelopen decennia is het aantal bruinvissen in de Nederlandse wateren sterk toegenomen.[1] Dit is waarschijnlijk het gevolg van een verschuiving uit noordelijke gebieden in de Noordzee.[2] Zo bevonden zich in maart 2012 naar schatting 67 duizend bruinvissen in Nederlandse wateren.[3] Vooral in maart worden tegenwoordig grote aantallen bruinvissen gezien. Parallel aan deze toename in de kustzone worden ook steeds meer bruinvissen in estuaria en zelfs rivieren stroomopwaarts gezien.

Ook in de Oosterschelde worden sinds circa tien jaar weer bruinvissen gezien. De aantallen nemen langzaam toe, alhoewel recente tellingen een daling lijken te suggereren. Recent zijn er ook moeder-kalf

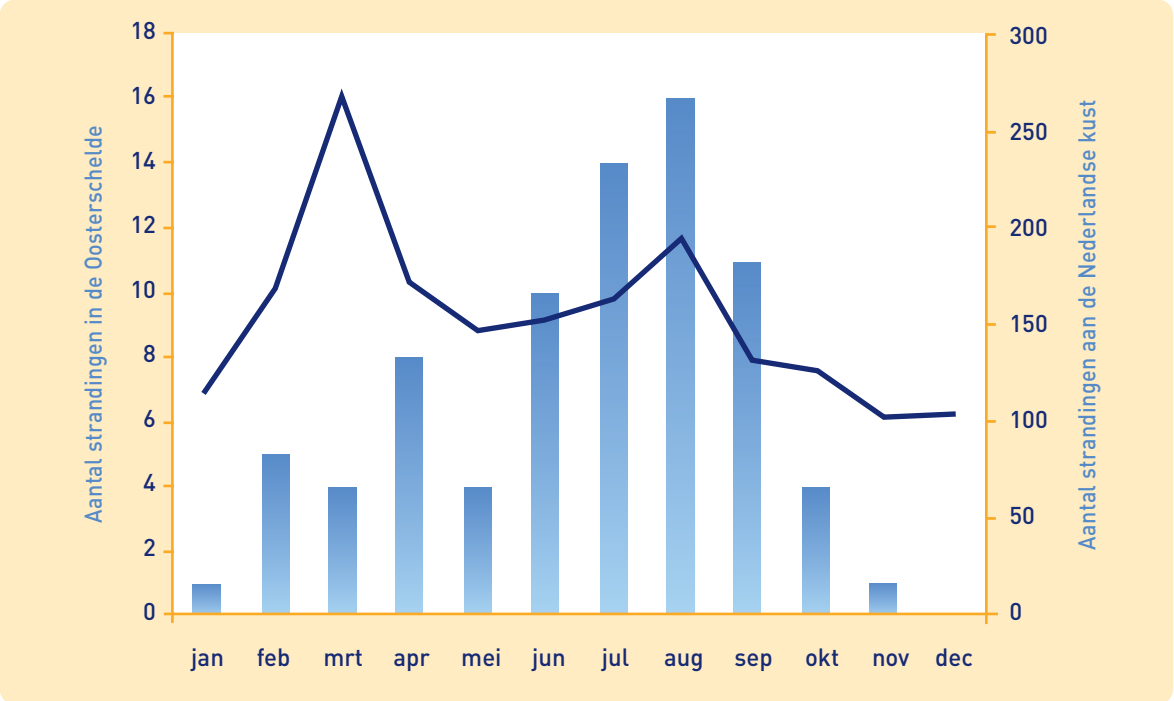
paren waargenomen.[4] Afgeleide vragen zijn of de dieren toevallig de Oosterschelde zijn binnengekomen en of er een structurele uitwisseling is tussen dieren uit de Oosterschelde en de Nederlandse kustzone. De vraag of de Oosterschelde een geschikte habitat is, is in het promotieonderzoek van Okka Jansen gevalueerd.[5]

Dieet van bruinvissen In het kader van een uitgebreid onderzoek naar het dieet van bruinvissen in Nederlandse wateren zijn stabiele isotopen in gestrande bruinvissen van de Nederlandse kustzone, waaronder ook de Oosterschelde, gemeten (een link naar het onderzoek is te vinden in de literatuurlijst).[6,7] Deze methode is gebaseerd op het principe dat de isotopische samenstelling van de prooi wordt weerspiegeld in de predator. De verhouding tussen de stabiele isotopen van het atoom koolstof, 13C en 12C (δ13C), geeft een indicatie over de plek waar de bruinvis heeft gefoerageerd. De verhouding tussen de stabiele isotopen van het atoom stikstof, 15N en 14N (δ15N), geeft de plaats van de prooi in de voedselketen aan. Afhankelijk van de omzettingssnelheid van het weefsel waarin deze stabiele isotopen worden gemeten geeft deze methode informatie over voeding over een kortere of langere tijd.[8] Deze methode is een waardevolle aanvulling op de meer traditionele maaginhoudanalyse. Dit geeft zowel informatie over de voedselsamenstelling, alsook informatie over het niveau in de voedselketen en waar deze predator heeft gegeten.

Het onderzoek toont verschillen in korte- en langetermijndieet aan. Het laat zien dat bruinvissen in de Noordzee op langere termijn meer afhankelijk zijn van pelagische scholende vissoorten dan tot dusverre bekend uit de analyse van de maaginhoud. Het verschil tussen het korte- en langetermijndieet kan wijzen op verschillen in het gedrag van bruinvissen en hun prooi tussen de offshore wateren en de kustgebieden. Daarnaast zijn ook verschillen gevonden in zowel de hoogte in de voedselketen alsook in het foerageergebied tussen bruinvissen van verschillende leeftijden en tussen volwassen mannetjes en vrouwtjes.[9]

Nieuw leefgebied? Een opvallende uitkomst uit dit onderzoek was dat er een duidelijk verschil bleek te zijn tussen de δ13C waarden in het spierweefsel van bruinvissen gestrand in de Oosterschelde ten opzichte van bruinvissen die aan de Nederlandse kustzone strandden.[10] Dieren die in de Oosterschelde zijn gestrand zijn daar lang genoeg geweest, minimaal een aantal maanden, om een dergelijk specifieke isotopensignatuur op te bouwen. Als er een constante uitwisseling van dieren tussen de Noordzeekust en de Oosterschelde zou zijn, dan zou deze signatuur minder duidelijk of niet meetbaar zijn. Deze herkenbare δ13C waardes van dieren uit de Oosterschelde werden niet waargenomen in botweefsel. Omdat stabiele isotopen in botweefsel een lange termijn van voedselopname weerspiegelen, suggereert de afwezigheid van die specifieke signatuur in botweefsel een relatief recente verschuiving in het habitatgebruik van bruinvissen van de Nederlandse kustzone naar de Oosterschelde. Kennelijk zijn die dieren daar niet geboren. Sinds 2010 worden er ook jonge bruinviskalveren gezien in de Oosterschelde.[11] Mogelijk zijn deze kalveren afkomstig van zwangere moeders die eerder dat jaar de Oosterschelde in zijn gezwommen. Toekomstige stabiele isotopen analyse in botweefsel van gestrande bruinvissen zou kunnen uitwijzen of deze dieren daadwerkelijk in de Oosterschelde zijn geboren. Als dat zo is, dan zou ook in hun botweefsel de specifieke Oosterschelde signatuur gevonden worden.

Ecologische val? In tegenstelling tot de Nederlandse kustzone, waar duidelijke seizoenspatronen in aantallen zijn, worden in de Oosterschelde bruinvissen het hele jaar door gezien. Gezien de hogere sterfte daar in vergelijking met de Nederlandse kustzone, zou het gebied kunnen fungeren als een ecologische val voor bruinvissen

Figuur 1 Jansen et al. Bruinvisstrandingen in de Oosterschelde (2006-2011). De donkere lijn geeft het aantal bruinvisstrandingen van de Nederlandse kust weer (www.walvisstrandingen.nl).

Oosterscheldekering-poort. Foto Stichting Rugvin

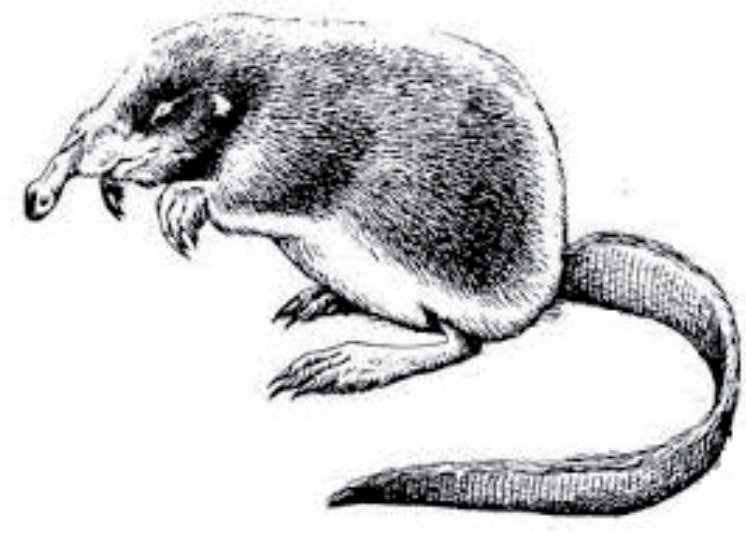
die het gebied binnenkomen.
Het is theoretisch mogelijk dat bruinvissen in de Oosterschelde sterven en vervolgens door de stormvloedkering naar buiten drijven en daar als strandingen worden geregistreerd, of andersom. Als dit laatste het geval zou zijn, dan zou het verschil tussen het isotopensignatuur van bruinvissen binnen de Oosterschelde en de Nederlandse kustzone nog groter zijn dan tot nu toe aangetoond. Als er foutief dieren als Noordzee-dieren aangemerkt waren, verschuift immers het signatuur van de Noordzee dieren enigszins naar die van de Oosterschelde toe. Dit zou bovendien kunnen wijzen op een nog hogere sterfte van bruinvissen in de Oosterschelde dan tot nu toe is geregistreerd.
Onderzoek naar doodsoorzaken van gestrande bruinvissen uitgevoerd aan de Universiteit van Utrecht toont aan dat dieren uit de Oosterschelde - met name jonge dieren - vaak overlijden door verhongering (www.rugvin.nl). Dit komt in de Oosterschelde vaker voor dan bij dieren van de Nederlandse kust. In de Oosterschelde worden bijna het gehele jaar door bruinvisstrandingen geregistreerd, met een duidelijke piek in de zomermaanden (figuur 1). Aan de Nederlandse kust ligt de piek in aantallen strandingen eerder, rond maart, wanneer er ook de meeste bruinvissen aanwezig zijn.[12] Het is mogelijk dat de dieren die in de Oosterschelde zijn gestrand al in een slechte conditie verkeerden toen ze de Oosterschelde binnenkwamen. Het kan ook zo zijn dat er in het voorjaar, als er veel bruinvissen in de Nederlandse kustwateren aanwezig zijn ze de Oosterschelde inzwemmen en daar dan langzaam door een gebrek aan voldoende voedsel vermageren en overlijden. Ook in de Westerschelde is recent een duidelijke toename in aantallen bruinvissen is geregistreerd, waarvan steeds meer dieren stroomopwaarts worden gezien (www.zeezoogdieren.org). De Westerschelde staat in open verbinding met de Noordzee.

Relevantie voor beheer De relevantie van deze bevindingen gaan uit boven het belang van de Oosterschelde alleen. Gezien de voorspelde gevolgen van klimaatverandering, in het bijzonder de versnelde zeespiegelstijging, hogere stormvloeden en resulterende overstromingen zullen wereldwijd kustbeschermingsmaatregelen toenemen. Deze omvatten onder andere de bouw van dijken, zeeweringen, sluizen en getijdenbarrières.[13] De bouw van de Oosterschelde stormvloedkering was ook bedoeld om het vasteland te beschermen tegen overstromingen, maar dan onder behoud van een zeker getijden ritme en het bijbehorende ecosysteem van het estuarium. Uit dit onderzoek en onderzoek van Nienhuis enS-maal[14] blijkt echter dat zelfs halfopen structuren, die het verlies van habitat en de achteruitgang en versnippering van gebieden zouden moeten beperken, toch nog een grote invloed kunnen hebben op zowel fysische alsook biologische processen in het estuarium als ook op aantallen, verspreiding en overleving van trekkende zeezoogdieren. Deze mogelijke degradatie, fragmentatie en habitatverlies en de gevolgen daarvan voor zeezoogdieren en andere mariene organismen door infrastructurele werken in het mariene gebied zouden eigenlijk meegenomen moeten worden in milieueffectstudies, voorafgaande aan de bouw van deze structuren.

Verder lezen?

Zie voor voetnoten/ literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdierwinkel.nl/ zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.

De desman

Welke zoogdieren kwamen in vroeger tijden in Nederland en/of Vlaanderen voor, maar verdwenen uit de lage landen? Jelle Reumer, directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, blikt in deze rubriek terug.

De Pyreneese watermol of desman (*Galemys pyrenaicus*) is een zeldzaam lid van de orde der insecteneters. Het beestje leeft in heldere bergbeekjes in de Pyreneeën en Cantabrië. Weinigen van u zullen er ooit een in levenden lijve hebben waargenomen. Je moet er rond schemering voor op je buik gaan liggen aan de oever van zo'n bergbeekje en dan maar hopen dat er in die beek wat gebeurt; de kans dat het lukt is gering. Daarbij komt dat de Pyreneese desman op alle rode lijsten staat, de soort wordt ernstig bedreigd door habitatvernietiging, damaanleg, waterverontreiniging en de introductie van exoten. De Russische desman (*Desmana moschata*) is al even bijzonder. Deze soort watermol leeft in enkele rivierbekkens in Rusland, Oekraïne en Kazakhstan, en heeft ook daar last van hetzelfde bekende rijtje narigheden.

Vroeger was alles beter. De Pyreneese en Russische desmans zijn relicten van een ooit succesvolle en wijdverbreide groep insecteneters. Overal in Europa zijn fossiele restanten van watermollen aangetroffen. Ook in ons land. Zo kennen we *Desmana thermalis* (ook bekend als *Desmana tegelensis*) uit het vroege Pleistoceen van Tegelen, uit oude boringen bij Dordrecht, Gorinchem en Wassenaar, en uit de Zuurland-boringen van Leen Hordijk bij Brielle. De kleinere *Galemys kormosi* kennen we ook uit Tegelen, evenals uit de Oosterschelde en uit Zuurland. Zo zien we dat zeer nauwe verwanten van zowel de Pyreneese als de Russische desmans in ons land woonden. De verschillen tussen de fossiele *Galemys kormosi* en de recente *Galemys pyrenaicus*, respectievelijk tussen de fossiele *Desmana thermalis* en de nog levende *Desmana moschata* zijn subtiel. Ik vermoed dat de uiterlijke verschijning niet wezenlijk anders was. De genoemde vindplaatsen hebben allemaal een vroeg-Pleistocene ouderdom. Het is echt grappig

'bekend uit de zompige moerassen bij Brielle'

te bedenken dat zo'n twee tot anderhalf miljoen jaar geleden beide, thans zo ontzettend zeldzame, watermolsoorten gewoon in ons land leefden. In plaats van een nogal kansloze excursie naar een Cantabrisch bergbeekje te ondernemen, had je destijds de watermollen gewoon ter hoogte van Brielle kunnen gaan bekijken. Of in Limburg.

Alsof dat niet al leuk genoeg is, hebben fossiele desmans ook iets met vrouwen. Twee Nederlandse vrouwelijke paleontologen hebben zich in de loop van de vorige eeuw met de Pleistocene watermollen beziggehouden. Mejuffrouw Antje Schreuder en mejuffrouw Coja Rümke hebben beiden een grote studie gewijd aan fossiele watermollen. Antje Schreuder publiceerde "A Revision of the Fossil Water-Moles (Desmaninae)" in 1940 en Coja Rümke promoveerde in 1985 op "A Review of Fossil and Recent Desmaninae (Talpidae, Insectivora)"; twee studies van respectievelijk 133 en 241 pagina's en met feitelijk identieke titels, die elk een up-to-date overzicht gaven van de kennis die er op dat moment van de watermollen was. Kennis die sindsdien overigens niet substantieel is toegenomen.

De oudste vertegenwoordiger van de watermollen leefde ongeveer 11 miljoen jaar geleden. Het is dus op geologische tijdschaal gezien geen vreselijk oude groep: de spitsmuizen die ook tot de insecteneters behoren waren er al zo'n twintig miljoen jaar eerder. Voor paleoecologische reconstructies zijn watermollen wel nuttig: ze leven en leefden in en rond water. Dat moeten we niet al te nauw nemen. Zeker de Pyreneese desman, die in heldere bergbeekjes leeft, moet zich destijds in onze vlakke modderdelta hebben beholpen met een minder opwindend leefmilieu. Ze moesten zich zien te redden in zompige moerassen bij Brielle en een dichtslibbend hoefijzermeer ter hoogte van Venlo. Je kunt niet alles hebben.

Wolf. Foto Leo Linnartz

Wolven in Nederland? Ze komen er aan!

Uit de vele versies van "Roodkapje en de Wolf" blijkt dat de wolf al eeuwenlang gehaat en gevreesd wordt. Al in de 11e eeuw wordt in de Fecunda Ratis verhaald over een klein, in het rood gekleed meisje dat ronddwaalt in het bos en door een wolf wordt gevangen. Anno 2013 lijkt er weinig veranderd. De opmars van de wolf wordt door een derde van de Nederlanders met argusogen gevolgd. Of dit terecht is wordt op een winderige en koude woensdag in mei uit de doeken gedaan door Leo Linnartz, wolvenkenner bij uitstek en betrokken bij diverse wolvenprojecten.

Joke Winkelman

Wat triggert de opmars van de wolf?
In grote delen van Europa is nog steeds sprake van massale bevolkingstrek naar de stad. Inmiddels is 60 miljoen ha marginale landbouwgrond verlaten. Ook in Duitsland en Nederland ontvolkt en "ontboert" veel buitengebied. Door die dubbele leegloop wordt het steeds rustiger op het platteland, wat gunstig is voor wild en wolf.

Maar dat proces is al vele decennia gaande? Waar bleef die wolf dan?
Door achtervolging werd de wolf rond 1900 teruggedrongen tot ver in het voormalige Oostblok (voormalige USSR, Oost-Polen) en de gebergten van Italië en Spanje. Er waren nog maar zo weinig dieren over dat pas de laatste twee decennia sprake is van

Foto Esther Linnartz

Leo Linnartz (1961) werkt sinds 1998 bij ARK/Natuurontwikkeling. Hij omschrijft zichzelf als autodidact. Zijn bevlogenheid voor grote ecosystemen kreeg hij in Zuid-Afrika waar hij bijna een jaar woonde. Gepusht door zijn vader ging hij natuurkunde studeren. Met die natuurkunde werd het niets, met die ecosystemen wel. Linnartz geniet vooral van uitgestrekte wildernisnatuur waarin naast abiotische processen grote predatoren en herbivoren hun beider rol goed kunnen spelen. Kruger Park, Etosha, Kalahari, Yellowstone, noem ze maar op en hij is er wel geweest. Linnartz: "In de wereld gaat het vooral nog om incomplete ecosystemen. Daar worden wel stukjes van gerestaureerd, maar er is altijd wel iets dat weer niet klopt. De wolf zou daarop in Europa een mooie uitzondering kunnen zijn." Hij wenst de wolf dan ook veel succes en wijsheid toe bij het vinden van een hernieuwde rol als toppredator in onze ecosystemen.

voldoende populatieherstel om aan een opmars te kunnen beginnen. Daarbij vormden de Conventie van Bern (1982) en de EU-Habitatrichtlijn (1992) een flinke steun in de rug. Daarin beloven Europese landen om, naast vele andere soorten, ook de wolf te beschermen. Inmiddels is de wolf weer helemaal terug in landen als Duitsland, Zweden, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland.

Wanneer begon de opmars?

In 1996 werd de eerste wolf in het Duitse Lausitz bij de Poolse grens waargenomen. Het duurde tot 1998 voordat er een partner kwam en pas in 2000 verschenen de eerste welpen. Daar bleef het aanvankelijk bij. Broer en zus paren niet, zodat nakomelingen van de eerste roedel niet onderling nieuwe roedels vormden. Een niet-verwante partner verscheen pas in 2004 en vormde een jaar later met de dochter uit de eerste roedel een tweede roedel. Daarna gaat het in Lausitz snel omhoog: in 2008 vijf roedels, in 2010 acht en in 2012 twaalf. Een echte J-curve met 1,5 roedel per jaar erbij! In 2010 verschijnt in het iets noordelijker gelegen Brandenburg de eerste roedel en ontstaat een tweede kerngebied. Vandaar gaat het in 2012 naar Lunenburg en het gebied rond de Elbe. Inmiddels is een jong dier bij Meppen op zo'n 20 kilometer van de Nederlandse grens gesignaleerd. Recent zijn ook zwervers gezien rond Hamburg en Denemarken, en hebben zich langs de Ems twee nieuwe wolvenparen gevestigd. In april 2013 was de stand in Duitsland 19 roedels, drie wolvenparen, en vier territoria van solitaire wolven. In West-Polen was de stand toen ongeveer dertig roedels.

Wie zwerven er?

Zwervers zijn een- tot tweejarige dieren. Een roedel bestaat uit vijf tot tien dieren: een volwassen reu en teef, jongen van dit jaar, en halfwas jongen van het vorige jaar. Maar niet iedere roedel krijgt jaarlijks jongen. Een zwerver wordt overigens zelden opgemerkt en een nieuwe roedel vaak pas nadat er sporen van predatie zijn gevonden. Ook leiden zwervende dieren niet altijd tot nakomelingen. Zij vinden niet altijd een partner, en onder zwervers komt ook een klein percentage alternatieve samenlevingsvormen voor, waaronder broer-zusparen en homoparen.

Waar verwacht je de wolf nog meer?

Denemarken lijkt nu als eerste voor permanente vestiging aan de beurt. Duitsland ten oosten van Berlijn is ook geschikt. Verspreiding in zuidwestelijke richting via Kassel en de Duitse middengebergten is op termijn zeker mogelijk. Verder is sinds 2009 vanuit de Italiaanse restpopulatie een

Redactioneel commentaar

Dit interview lag afgelopen juni klaar voor publicatie in Zoogdier toen op 4 juli 2013 in een wegberm nabij Luttelgeest (Noordoostpolder) een dode wolf werd aangetroffen. DNA-onderzoek uitgevoerd door het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC), Naturalis, Alterra en Wolven In Nederland wees uit dat het om een raszuivere, vermoedelijk uit Oost-Europa afkomstige, jonge wolvin ging die was overleden door "een ernstig trauma, vermoedelijk veroorzaakt door een aanrijding". In diezelfde periode werden in het Kuinderbos in de Noordoostpolder mogelijk van een wolf afkomstige keutels gevonden, maar een link met de wolf van Luttelgeest kon niet worden gelegd, ook niet met DNA-onderzoek. De overheersende opinie was dat na anderhalve eeuw een wolf ons land weer op eigen kracht bereikt leek te hebben.

Vanwege de grote maatschappelijke relevantie deden het DWHC en Naturalis nog aanvullend onderzoek, waarvan de toch wel verrassende resultaten in de loop van oktober beschikbaar kwamen. Op röntgenfoto en CT-scan van het skelet waren kleine restanten van de mantel en de centrale loodinhoud van een kogel te zien. In de opnieuw onderzochte huid bleken ter hoogte van deze kogelresten inderdaad kleine kogelgaten te zitten. DNA-analyse van de beverresten uit de maag van de wolf toonde aan dat ook deze bever hoogstwaarschijnlijk afkomstig was uit een Oost-Europese populatie. Daarmee werd de eerdere opinie tenietgedaan. Het meest waarschijnlijke scenario is nu dat de wolf ergens in Oost-Europa doodschoten en vlak daarna overreden werd, waarna het dier werd vervoerd en bij Luttelgeest neergelegd.

Deze wolf lijkt dus vooral een hele foute "grap". Toch paste het totale plaatje van deze "vondst" prima in het algemene beeld van de al jaren gaande opmars van de wolf in Europa. Hiervan getuigt ook bijgaand interview, waarin wordt voorspeld dat binnen twee jaar de wolf hier kind aan huis zal zijn!

Groep wolven in Bialowieza. Foto Leo Linnartz

uitbreiding in het zuidoosten van Frankrijk gaande, die al tot diep in de Vogezen en Alpen reikt en nog wel eens richting België zou kunnen gaan.

Wanneer is Nederland aan de beurt?

De wolvensnelweg vanuit Lausitz loopt west-noordwest. Voor Nederland moet hij afbuigen. Als het dier bij Meppen blijft, dan verwacht ik dat Drenthe binnenkort bezocht gaat worden. Ik schat in dat de wolf hier over twee jaar kind aan huis is, eventueel met een territorium over de grens. Maar ook vanuit het zuiden, via de route Frankrijk - Ardennen - Kempen zouden wolven ons land op termijn kunnen gaan bereiken. Of via de Eifel als de Duitse middengebergten bevolkt gaan worden. Ze komen dan echt van alle kanten op ons af!

De wolf wordt hier met een Wolvenplan verwelkomd?

In opdracht van het ministerie van Economische Zaken, IPO en het Faunafonds werken Alterra, Wing en ARK/Wolven In Nederland in overleg met tal van belangenorganisaties inderdaad aan een Wolvenplan dat in concept dit jaar klaar moet zijn.

Welke terreinen prefereert de wolf?

Rust, ruimte en wild blijken essentieel.

Een in 2009 gezenderde, eenjarige wolf, geboren bij Lausitz, liep door Polen via Litouwen naar Wit-Rusland en legde daarbij in vijf maanden tijd ruim 1.000 km af

Kerngebieden zijn vooral militaire oefenterreinen en uitgestrekte natuurgebieden van waaruit de wolf ook in het omliggende cultuurgebied jaagt. De omgeving van het Duitse Meppen is in die zin uiterst geschikt. De wolf werd daar op een militair oefenterrein waargenomen, in de omgeving zit veel wild. Een waar wolven-tafeltje-dek-je. Eigenlijk is Lausitz een uitzondering. Het is een oud bruinkoolwingebied met veel wegen en steden en cultuurland. De wolf houdt daar stand door veel wild en rust in de zin van het met rust laten van de wolf door boeren en burgers.

Wild als hoofdvoedsel?

In onze omgeving is er sterke voorkeur voor ree, edelhert en wild zwijn. In Oost-Polen wordt 90% van de wildzwijnbiggen jaarlijks door wolven opgegeten. In Spanje staan soorten als ree, moeflon, steenbok en konijn op het menu, en in gebieden met weinig wild ook schapen. Schapen en geiten worden door een wolf vooral na een nacht lang vergeefs op wild jagen gepakt. De idee dat wolven vooral schapen eten, blijkt niet waar. Duitse wolvenkeutels bestaan voor slechts 0,6% uit schaap of geit. In Duitsland werden in het predatietopjaar 120 schapen door 120 wolven gedood, daarbuiten waren het er veel minder. Honden en vossen doen meer schade. In Limburg bleken vossen en honden 0,5% van de schapen te doden, schade

Sporen en keutels van de wolf. Foto's Annemarie van Diepenbeek

Door wolf gedood schaap.
Foto Leo Linnartz

Kenmerken Europese wolf

Lichaam
Beige tot rossig bruin
Vage grijze bovenkant
Onduidelijk donker zadel
Wit rondom de mond
Lange, stevige poten
Dik behaarde rechte staart
Spitse rechtopstaande oren
Rechte rug (aflopend bij Duitse herders)
Geen sokken of krulstaart!

Loopspoor
Recht over minstens 200 m

Pootafdruk
Langwerpig (hond: rond)
Lengte 10 cm

Keutels
Grote stukken bot
Haar van wilde prooidieren
Lengte > 20 cm, dikte > 2,5 cm
Vaak midden op pad of kruising

Prooi
Vaak zak met ingewanden naast de prooi
Gedood met keelbeet
Vier hoektanden gebruikt
Weinig schade aan prooi
Veel van gegeten

die niet wordt vergoed.

Gaan boeren en wolven samen?

Het aantal door wolven gedode schapen houdt vooral verband met nieuwvestigingen en het daarop niet voorbereid zijn. Het schadecircus begint bij elke vestiging opnieuw. In Duitsland krijgen boeren en hobbyhouders subsidie voor wolvenwerende maatregelen, zoals het aanbrengen van schrikdraad. Dat is al snel voldoende omdat wolven niet kunnen springen. Ook inzet van een waakhond en het 's nachts binnenhouden van vee helpen. Schade wordt in bestaande wolvengebieden in Duitsland alleen vergoed als je afdoende maatregelen hebt genomen. Dat werkt, ook al is acceptatie van schade nog wel eens lastig.

Goede wildstand cruciaal!

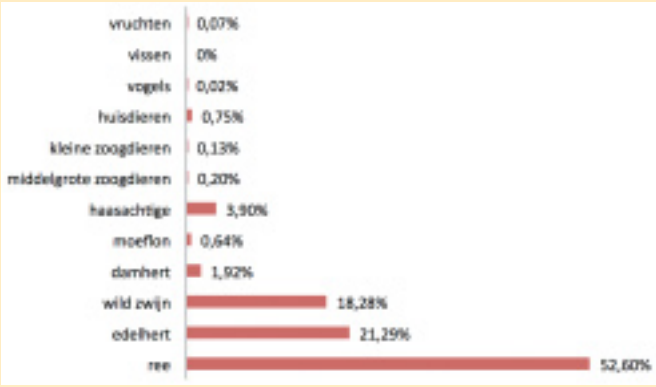
In Duitsland is het nemen van goede wolvenwerende maatregelen in combinatie met een goede wildstand heel effectief gebleken.

Hoe zit het met wolven en honden?

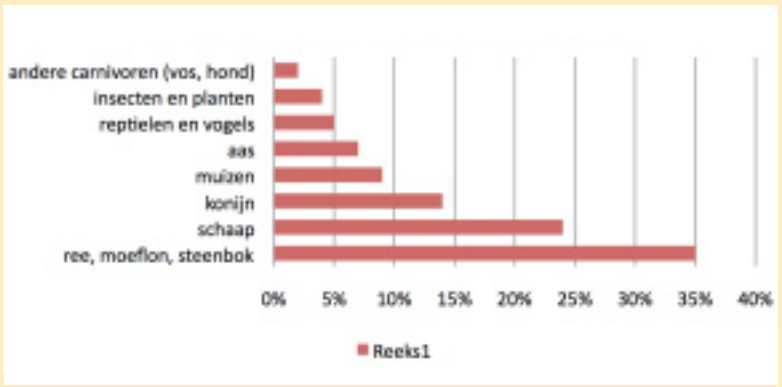
Loslopende honden zijn als de dood voor wolven, sporen en keutels. Honden aan de lijn vertonen sterke reacties, zoals staart tussen de benen en dicht bij het baasje lopen. Blaft een hond een wolf aan, dan volgt meestal een dodelijke confrontatie. Maar over het algemeen loopt het wel los. Wolven in Duitsland en Zweden vestigen hun kerngebieden namelijk vooral op plekken met veel rust en weinig honden.

Hoeveel roedels passen er in Nederland?

Een jachtgebied is al gauw 200-400 km² en soms zelfs 600 km² groot. Bovendien overlappen rust- en jachtgebied niet altijd. Daarmee kom je voor Drenthe op maximaal vier roedels, voor de Veluwe op vier tot vijf, en voor de Oostvaardersplassen op een tot twee. In Lausitz zijn er per roedel

Inhoud Duitse wolvenkeutels in de periode 2001-2008
(Bron: L. Linnartz, ARK/Natuurontwikkeling)

Inhoud Spaanse wolvenkeutels in de periode 2001-2008
(Bron: L. Linnartz, ARK/Natuurontwikkeling)

Verspreiding Wolf in Duitsland in 2013. © IFAW - International Fund for Animal Welfare / Katrin Groß Grafikdesign, Wildbiologische Büro LUPUS (Duitsland) & Association für Nature "Wolf" (Polen).

Wolf in staat tot snelle opmars

In zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog was sprake van een snelle opmars van de wolf via Duitsland naar de slachtvelden in Europa, waar voedsel te over was. Door sterke achtervolging na beide oorlogen was het in grote delen van Europa weer snel met het dier gedaan.

Nauwelijks barrières

De wolf kent nauwelijks barrières. Rivieren, wegen, tunnels en bruggen doen hem weinig. Af en toe verdrinkt er een of wordt er een doodgereden. Dat laatste gebeurt vrijwel alleen langs heel drukke wegen waar met hoge snelheden wordt gereden. Langs een dergelijke snelweg bij Lausitz werd meer dan de helft van de verkeersslachtoffers gevonden op dezelfde plek en het betrof meestal jonge wolven. Alleen sterk verstedelijkte en geïndustrialiseerde gebieden, zoals het Roergebied, fungeren als barrière.

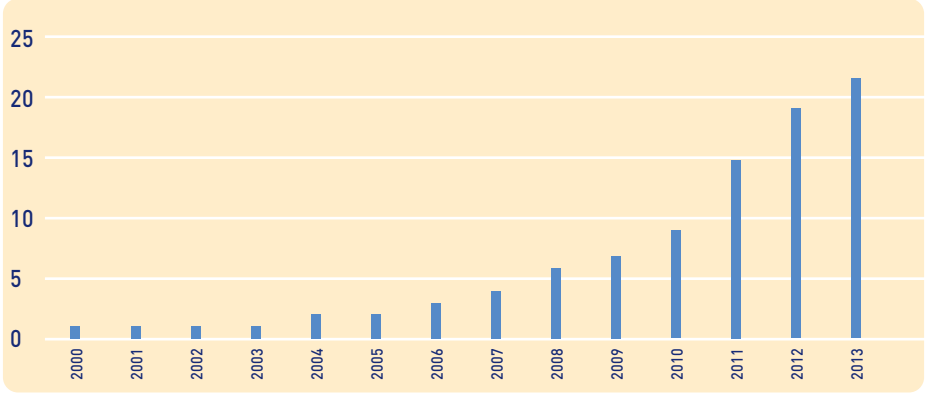
4.000 reeën. In Nederland komen 70.000 reeën voor, naast wild zwijn en edelhert. Daarvan uitgaande zouden in Nederland 20-30 roedels mogelijk zijn. Maar of we hier een stabiele, eigen populatie krijgen? Nederland kan ook als populatieput gaat fungeren en gevoed worden door steeds weer nieuwe input vanuit het buitenland.

En Roodkapje?

Wolven die vroeger mensen en vee doodden betroffen vaak hondsdolle wolven, maar deze ziekte is goed bestreden en daarmee zeldzaam geworden. Of er was sprake van een groot gebrek aan wild, waardoor de wolven volledig afhankelijk waren van menselijk afval en vee. Het verlies van een schaap was vroeger zo ernstig dat men de boosdoener te lijf ging. Tegenwoordig zijn er schadevergoedingen en hoeven mensen geen armoe te lijden. Een wolf die aan schapenpredatie gewend is, kan inderdaad een probleemwolf worden. Schieten is geen optie, vanwege zijn beschermde status. Dat wordt dan verdoven en verhuizen. Verder mogen mensen wolven nooit voeren, want dan verliest een wolf zijn angst en respect voor mensen. In de VS zijn na decennia zonder problemen recent drie aanvallen bekend geworden na voeren. Houd wolven dus wild.

Nog aanbevelingen?

In gebieden waar de wolf domicilie gaat kiezen moet het natuurbeheer worden aangepast. Meer wild, een waakhond bij de schapen of 's nachts ophokken, wildlevende runderen en paarden in sociale kuddes inscharen, dat soort zaken. Het is zaak dat natuurbeheerders en boeren snel over dit soort keuzes gaan nadenken. Wolven zullen in ons land eerder welkom zijn in de Oostvaardersplassen dan tussen de heideschapen, maar het is de wolf die kiest, niet wij.

Aantalsontwikkeling (J-curve) van roedels en wolvenparen in Duitsland in de periode 2000-2013 (Bron: L. Linnartz, ARK/Natuurontwikkeling)

Verder lezen?

Zie voor literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdierwinkel.nl/zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.

Meervleermuis. Foto Theo Douma

Hoe beschermen we de meervleermuis?

In verschillende projecten die tussen 2002 en 2011 plaatsvonden is veel informatie verzameld over de meervleermuis in Nederland. We weten nu veel meer over aantallen en gedrag van dit dier, een soort die de zwaarste vorm van wettelijke bescherming geniet. Maar hoe zorgen we ervoor dat de meervleermuis ook effectief beschermd wordt?

Anne-Jifke Haarsma en Peter Twisk

In de 'Atlas van de Nederlandse vleermuizen 1970-1984' (Glas, 1986) wordt van de meervleermuis het aantal vrouwtjes in kraamkolonies in ons land geschat op ten minste 850 dieren. In het rapport 'De meervleermuis in Nederland' (Haarsma, 2011) wordt het aantal vrouwtjes geschat op 13.900 dieren. Dit betekent niet dat de meervleermuis tussen 1984 en 2011 met een factor 15 is toegenomen, maar wel dat we nu veel meer weten over deze soort dan in 1984. Die toename in kennis werd vooral veroorzaakt door nieuwe onderzoekstechnieken, zoals het gebruik van batdetectors. Ook zijn er tegenwoordig veel meer mensen betrokken bij onderzoek naar vleermuizen. Zo namen aan de hiervoor genoemde projecten ruim driehonderd mensen deel. Je zou verwachten dat die toename in kennis en in het aantal mensen die zich met vleermuizen bezig houden ook betekent dat de meervleermuis nu goed beschermd is. Helaas is er aan de effectieve bescherming nog veel te verbeteren.

Onderzoek Tussen 2002 en 2011 zijn er door en onder leiding van Anne-Jifke Haarsma tientallen onderzoeken uitgevoerd naar de meervleermuis. Naast batdetectors is daarbij gebruikgemaakt van allerlei technieken zoals telemetrie, transponders, het ringen van vleermuizen en webcams. Er werden 1727 meervleermuizen geringd, 1564 van een transponder voorzien en 79 dieren werden via telemetrie gevolgd. Dat leverde niet alleen informatie op over de aantallen van de meervleermuis in ons land, maar ook over onder andere trek, populatiestructuur en typen verblijfplaatsen. Dit artikel geeft een korte indruk van de uiteenlopende resultaten.

Meervleermuis in Nederland

De meervleermuis dankt haar wettelijke status van zwaar beschermde soort onder andere aan haar beperkte verspreiding. Ze komt alleen voor in de gematigde delen van Europa en westelijk Azië. Bovendien is het bijna overal in dit verspreidingsgebied

een zeldzame tot zeer zeldzame soort. Volgens schattingen leven er meer olifanten op de aarde dan meervleermuizen! Aangenomen wordt dat tussen 5 en 10% van de wereldpopulatie in Nederland leeft. Alle reden dus om zuinig te zijn op dit dier. Het zwaartepunt van de verspreiding in Nederland ligt in de lage, waterrijke delen. Plassen, meren en kanalen vormen het belangrijkste voedselgebied; de meervleermuis draagt haar naam niet voor niets. Gebleken is dat daarnaast ook weilanden in veenweidegebieden belangrijk zijn voor foeragerende meervleermuizen. Er zijn vier kernpopulaties te onderscheiden: Friesland, Noordwest-Overijssel, oostelijk Noord-Holland en het plassengebied van Zuid-Holland en Utrecht.

Veel vrijwilligers hebben meegewerkt aan het jarenlange onderzoek. Foto René Janssen

Mannen- en vrouwengebieden

Een verrassende uitkomt van het onderzoek is dat vrouwtjes grotendeels ruimtelijk gescheiden lijken te leven van mannetjes. Hoewel hier nog het nodige aan te onderzoeken is wijst de beschikbare informatie erop dat vrouwtjes een keten van verblijfplaatsen gebruiken waartussen ze regelmatig wisselen. Hierbij is vaak een hoofdverblijfplaats aan te wijzen waarin het grootste aantal vrouwtjes verblijft, wat op kan lopen tot 750 dieren! Om die hoofdverblijfplaats liggen 'satellieten' met kleinere aantallen vrouwtjes. Al deze verblijfplaatsen kunnen als kraamkolonie dienen en liggen gunstig ten opzichte van gebieden waar in mei en juni veel voedsel te vinden is. In die maanden zogen de vrouwtjes hun jong en is een optimale voedselbron dus belangrijk. De mannetjes leven in kleinere groepen van 10-65 dieren langs de randen van het 'vrouwengebied'.
Een scheiding tussen mannetjes en vrouwtjes lijkt niet alleen in de zomer, maar ook in de winter op te gaan. De mergelgroeven in Zuid-Limburg worden vooral door vrouwtjes gebruikt voor hun winterslaap, terwijl mannetjes in bunkers langs de kust en op de Veluwe worden gevonden. Overigens wordt het aantal mannetjes van de meervleermuis in Nederland geschat op 2930 dieren, dus maar iets meer dan een kwart van het aantal vrouwtjes. Toch worden er evenveel mannetjes als vrouwtjes geboren. Terugmeldingen van geringde dieren doen vermoeden dat veel mannetjes naar Duitsland en België vertrekken.

Typen verblijfplaatsen

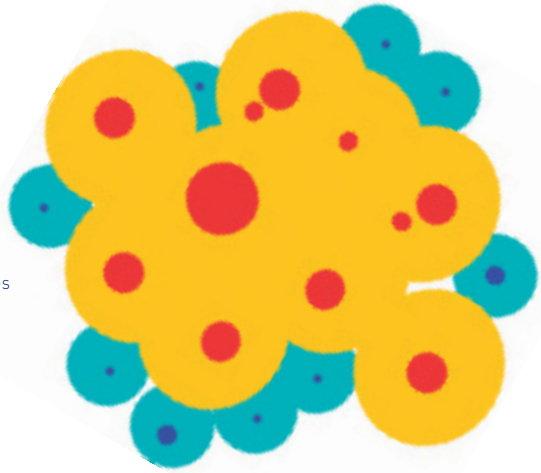
De meervleermuis is in de zomer grotendeels een gebouwbewoner. Zomerverblijfplaatsen waren in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw vooral bekend van kerkzolders. De zolders waar toen kolonies gevestigd waren zijn nu bijna allemaal verlaten. De voorkeur van de meervleermuis lijkt nu uit te gaan naar rijtjeshuizen die in de jaren '60 van de vorige eeuw werden gebouwd.
Een bijzonder geval is de Coenekoopkolonie. Dit betreft een bedrijfsgebouw in Waddinxveen waar een kraamkolonie huist van tussen de 150 en 300 meervleermuizen. Het gebouw is sinds 2007 in eigendom van Natuurmonumenten, die het aankocht om de vleermuizen te kunnen beschermen. Bij de toegangsopeningen zijn transponderlezers aangebracht zodat nagegaan kan worden of individuen met een transponder aanwezig zijn. Ook zijn infraroodpoortjes geplaatst die onder andere het tijdstip waarom dieren komen en gaan vastleggen. In de spouwen van het gebouw zijn webcams met infrarood licht geplaatst zodat het gedrag van de dieren gevolgd kan worden. Zie www.natuurmonumenten.nl/batcam voor beelden van deze webcams. Uit dit onderzoek bleek onder andere dat meervleermuizen zich over een afstand van 60 meter verplaatsen door het gebouw, kruipend door de spouw, en dat ze de warmste delen van het gebouw gebruiken, waar het 35°C of warmer wordt.
Voor hun winterslaap zoeken meervleermuizen grotachtige ruimten op, zoals bunkers en mergelgroeven. Op zulke plaatsen overwinteren veel vleermuizen, maar de meervleermuis heeft een voorkeur voor wat andere omstandigheden dan de meeste soorten. Ze heeft graag een winterverblijf dat in het najaar snel afkoelt. Dit gebeurt bij winterverblijven die een relatief grote toegang hebben (Haarsma 2011b).
De informatie die we hebben over winterverblijven van meervleermuizen is niet volledig. Het aantal dieren dat in winterslaap wordt gevonden bedraagt nog geen 5% van het aantal dat in de zomer in Nederland voorkomt. Van de meeste meervleermuizen weten we dus niet waar ze de winter doorbrengen. Wel zijn er aanwijzingen dat meervleermuizen ook de winter in gebouwen kunnen doorbrengen. In bunkers en mergelgroeven kunnen ze van augustus tot april gevonden worden. De begrippen 'zomerverblijf' en 'winterverblijf' moeten dus niet al te letterlijk worden genomen.

Kwetsbaar

Vleermuizen zijn een kwetsbare diergroep,

Schematische weergave van de populatiestructuur van de meervleermuis.

Rode stip = verblijfplaats vrouwtjes
Gele cirkel = foerageergebied vrouwtjes
Blauwe stip = verblijfplaats mannetjes
Blauwe cirkel = foerageergebied mannetjes

Sporen van de meervleermuis.
Foto Anne-Jifke Haarsma

Het gebouw waar de Coenekoopkolonie is gevestigd. Om de vleermuizen te beschermen is het pand gekocht door Natuurmonumenten. In en rond het gebouw is allerlei apparatuur aangebracht om de vleermuizen te volgen. Foto Anne-Jifke Haarsma

en dat geldt misschien nog sterker voor de meervleermuis. Een van de redenen hiervoor is het grote aantal dieren dat in kolonies bijeenkomt, met vaak honderden dieren in een gebouw. Als het op zo'n plaats misgaat kan dit een sterk negatief effect hebben op de populatie. Sommige bewoners van huizen met zo'n kolonie staan welwillend tegenover de vleermuizen, maar lang niet iedereen. Er zijn ruim twintig gevallen bekend sinds de eeuwwisseling waarbij geen rekening gehouden werd met de vleermuizen, bijvoorbeeld bij een verbouwing. Een deel van de verblijfplaatsen werd zelfs moedwillig onbruikbaar gemaakt. In slechts een geval is hiertegen proces-verbaal opgemaakt.

Ook wat de winterverblijfplaatsen betreft wringt regelmatig de schoen. In mergelgroeven worden in toenemende mate activiteiten georganiseerd als 'cave biken', quad rijden en kerstmarkten. Ook wordt niet altijd rekening gehouden met het dynamische klimaat dat de meervleermuis zoekt, doordat bij het afsluiten van een groeve een te kleine opening overblijft. Bunkers in de duinen worden regelmatig opengebroken.

Dit zijn maar enkele van de ontwikkelingen die nadelig zijn voor de meervleermuis. Ook bijvoorbeeld op de vliegroutes tussen de kraamkolonies en voedselgebieden, en tijdens de seizoenstrek tussen zomer- en winterverblijfplaats, loopt de meervleermuis steeds meer risico door de toename van wegen en kunstlicht.

Om te kunnen volgen hoe het met de meervleermuis in Nederland gaat is het noodzakelijk te weten of hun aantal voor- of achteruit gaat. Tot nu toe zijn er alleen betrouwbare tellingen van overwinterende dieren beschikbaar. Omdat we in de winter maar een klein deel van de Nederlandse populatie tellen is het zeer de vraag of die gegevens voldoende betrouwbaar zijn.

Verblijfplaatsen in huis. Illustratie Peter Twisk

Beschermingen

Hoe zorgen we ervoor dat de meervleermuis effectief beschermd wordt? In het kader van de projecten die tussen 2002 en 2011 zijn uitgevoerd zijn er al uiteenlopende initiatieven genomen. Zo is er een speciale brochure over de meervleermuis uitgebracht. Deze is digitaal te raadplegen via www.vleermuis.net. Ook de aankoop van het bedrijfspand in Waddinxveen is hiervan een voorbeeld. Een bijzondere mijlpaal is het vaststellen van het 'Protocol vleermuizen en natte infrastructuur' door de provincie Noord-Holland (Haarsma 2010). Dit protocol bepaalt dat natte onderdoorgangen zoals duikers niet kleiner mogen zijn 4 x 1,5 m (b x h). Op die manier kunnen meervleermuizen autowegen onderlangs passeren en zich veilig door het landschap verplaatsen. Maar de indruk is dat er nog veel meer moet gebeuren om te komen tot effectieve bescherming. Enkele van de aandachtspunten:

- Het structureler betrekken van vrijwilligers bij het tellen van meervleermuizen. Als kolonies jaarlijks worden geteld vindt naast monitoring ook enige controle plaats en blijven de bewoners betrokken bij 'hun' vleermuizen.
- Het oplossen van knelpunten tussen vleermuizen en mensen. Vleermuizen kunnen overlast veroorzaken door geluid, uitwerpselen en stank. Zulke problemen zijn vaak via relatief eenvoudige bouwkundige aanpassingen op te lossen. Sommige bewoners zijn bang voor hondsdolheid en de vleermuizen zelf. Voorlichting en begeleiding bieden hiervoor meestal een oplossing.
- Het beter beschermen van winterverblijven. Ook dit is vaak mogelijk via relatief eenvoudige bouwkundige aanpassingen.
- Het ontwikkelen van een manier om huizen uit de jaren '60 op een vleermuisvriendelijke manier te isoleren.

De gedachte dat de meervleermuis een van de 18 vleermuissoorten is die in ons land voorkomt en dat de andere vleermuissoorten ook met problemen te kampen hebben zou je als vleermuisbeschermer moedeloos kunnen maken. Gelukkig zijn de problemen van die andere soorten grotendeels vergelijkbaar. Er is dus juist alle reden de handen ineen te slaan en de problemen met vereende krachten aan te pakken!

Peter Twisk is redacteur Zoogdier en Anne-Jifke Haarsma is zelfstandig vleermuisonderzoeker

Verder lezen?

Zie voor literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdierwinkel.nl/zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.

Zoogdier Mens

Erwin van Maanen

Naam	Erwin van Maanen
Woonplaats	Diepenveen
Leeftijd	46 jaar
Beroep	ecoloog/milieukundige
Actief in	verscheidene initiatieven en organisaties op het terrein van (internationaal) natuuronderzoek en -bescherming.

In deze rubriek wordt telkens een vrijwilliger uit de vereniging voor het voetlicht gebracht. Waar houdt hij/zij zich mee bezig? Waar komt de passie vandaan?

In deze aflevering Erwin van Maanen, die zich naast onderzoek naar kleine marterachtigen inzet voor allerlei natuuronderzoek en – beschermingsprojecten in Nederland en daarbuiten.

Geschiedenis

Hoe/wanneer is interesse ontstaan?

Als kleuter woonde ik in Duitsland, waar ik veel in het veld grasduinde en bijvoorbeeld regelmatig beestjes (salamanders, e.d.) ving. In 1978 ondernam ik mijn eerste 'serieuze' natuuronderzoek, namelijk als jonge citizen scientist in een project van Dr. Paul Opdam (toen van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer). Het betrof een onderzoek naar populatieherstel van roofvogels (havik en sperwer) op de Utrechtse Heuvelrug na de ban op het bestrijdingsmiddel DDT in de jaren '70. Mijn passie voor ornithologie ontstond kort daarvoor met een clubje vrienden, maar werd vooral aangewakkerd en geïnspireerd door oudere natuurvorsers zoals Marinus van den Bout, Ko Steenman, Paul Opdam, Rob Bijlsma en de Engelsman Ian Newton. Ik had toen ook al langer een fascinatie voor zoogdieren, een passie die actueel de overhand neemt. In de jaren '80 emigreerde ik naar Australië, waar ik als student aan de Universiteit van Adelaide onderzoek deed naar (roof)vogels en zoogdieren (buideldieren) in woestijngebieden.

Wat onderneem je allemaal, activiteiten?

Momenteel doe ik samen met anderen van de genoemde werkgroepen regelmatig onderzoek naar de (landschaps)ecologie van marterachtigen, vooral in de zuidelijke IJsselvallei. Net als het volgen van individuele roofvogels door middel van ruiveren op de Utrechtse Heuvelrug, volgen we momenteel boom- en steenmarters in het landschap aan de hand van keelvlekregistratie met camera- of fotovallen. Binnen de WKM spitsen we cameravallen ook toe op het vaststellen van kleine marterachtigen, vooral hermelijn en wezel. Er is momenteel namelijk weinig bekend over het wel en wee van deze kleintjes in Nederland, en er is redelijke zorg over hun beschermingsstatus (zie verder beneden). Met Jeroen Mos en zijn uitvinding, een cameravaldoos of zogenoemde Mostela, hebben we een enorme aanwinst en een geschikte methode om wezel en hermelijn – maar ook andere kleine zoogdieren zoals de waterspitsmuis – beter in kaart te gaan brengen. Het duurde wel even voordat we dat voor elkaar hadden, met wat struikelblokken onderweg. In najaar 2012 hadden we samen met een groep vrijwilligers voor het eerst een succesvolle inventarisatie van wezel in een terrein van ARK Natuurontwikkeling in Zuid-Limburg, en dat zorgde voor veel enthousiasme om door te gaan.

Ik geef ook regelmatig publiekslezingen over zoogdieren en roofdieren. Momenteel gaan deze over de terugkomst van de wolf in Nederland (voor Wolven in Nederland), over samenleven met de steenmarter, en over het marteronderzoek. Via de stichting Rewilding Foundation onderneem ik samen met Koen Cuyten (tevens van berenbos Alertis) internationaal activiteiten op het terrein van rewilding en roofdierbescherming. Huidige projecten zijn gericht op regenwoudbescherming in Bolivia en op herintroductie van de Europese bison of wisent in een natuurgebied in de Roe-

Cameraval-opname van een wezelvrouwtje in het prototype Mostela van Jeroen Mos. Foto: Jeroen Mos

meense Karpaten. Ik werk momenteel ook samen met de Zoogdiervereniging aan een 'cameravalnetwerk' met Internet-platform voor faunaonderzoek in Nederland of wijder in Europa, vergelijkbaar met eMammal in Noord-Amerika. We organiseerden onlangs een succesvolle themadag over dit onderwerp op Natuurplaza. En over dat alles moet ik ook nog wel eens artikelen schrijven, of presentaties geven.

Hoe verhoudt zich dit tot je eventuele werk of loopbaan? Alles bij elkaar vergt het vrijwilligerswerk veel tijd en inspanning, naast een gezinsleven en betaald werk. Mijn vrijwilligerswerk en werk voor mijn ecologisch adviesbureau EcoNatura lopen vaak door elkaar. En van het ene komt vaak het andere. Ik ben momenteel – door verlies van vaste loondienst enige tijd geleden – niet professioneel verbonden met een organisatie of onderzoekinstelling. Dat geeft wel een zekere vrijheid maar ook veel beperkingen en onzekerheden. Als goed opgeleid, ervaren en gepassioneerd wetenschapper wil je wel als zodanig erkend worden en betaald kunnen meedraaien en professioneel verder groeien. Dat doe ik het liefst in een onafhankelijke, collegiale en innovatieve werkomgeving.

Toekomst

Wat zijn de toekomstplannen?
Doorgaan met waar mijn passie momenteel ligt, namelijk in het verder ontwikkelen en uitvoeren van onderzoek naar de ecologie van marterachtigen en andere roofdieren in Nederland, actueel vooral gericht op de status van kleine marterachtigen als onderbelichte soortgroep, waar veel uitdaging in zit.
Een andere belangrijke uitdaging voor mij is het via de Rewilding Foundation realiseren van rewilding-projecten gericht op het harmoniseren van mensen en natuur en de waarborging of herstel van grootschalige natuurgebieden, waarin ecologische processen en belangrijke sleutelsoorten (zoals grote roofdieren) weer vrij spel kunnen krijgen.

Heb je bepaalde wensen? We zouden graag een meerjarig en systematisch onderzoek naar kleine marterachtigen in Nederland willen realiseren met voldoende financiële steun voor middelen en inzet. Dit het liefst samen met andere vrijwilligers in landelijk verspreide onderzoeksgebieden. Momenteel missen we reikwijdte en voldoende ondersteuning. De aanschaf van een robuuste set Mostela's is bijvoorbeeld kostbaar.
Voor de Rewilding Foundation zoeken we momenteel kundige en enthousiaste vrijwilligers om ons bestuur voltallig te krijgen, en voor meer impuls aan onze projecten en fondswerving.

Wellicht een oproep voor hulp of ideeën?
Zoogdierkundigen vermoeden steeds meer dat kleine marterachtigen (zowel wezel, hermelijn als bunzing) in het moderne landschap afnemen en door verscheidene milieufactoren worden bedreigd, waaronder de zogenaamde nieuwe generatie rodenticiden (SGARs), voortschrijdende nivellering en versnippering van het natuurlijke landschap, verdroging, en wellicht invloed van klimaatverandering op de hermelijn. Toch is er amper aandacht voor deze problematiek en dat is best raar, ook ten aanzien van de zwakke bescherming van deze soorten onder de vigerende Flora- en faunawet. Door met andere geïnteresseerden onderzoek te doen en met meer gerichte waarneming in het veld kunnen we wellicht goed inzicht in de kwestie krijgen. Onderzoek naar kleine marterachtigen is echter geen sinecure en vraagt om doorzettingsvermogen. Gelukkig hebben we als WKM met lezingen en media-interviews de publieke interesse voor de 'vergeten kleine marters' al wel wat opgewekt. Tevens hebben we de Mostela-techniek nu al zover verfijnd, dat we meer successen kunnen gaan boeken in het veld. Dat biedt de mogelijkheid om ook andere vrijwilligers effectief te laten deelnemen met inventarisaties van wezel en hermelijn in hun 'eigen achtertuin'. De aanschaf van minstens twee Mostela's is per vrijwilliger nodig om dit te starten en daarmee kan al veel informatie worden gewonnen. Bovendien is het een spannende bezigheid. De WKM levert daar graag ondersteuning aan.

Veldonderzoek met de Werkgroep Kleine Marterachtigen in Zuid Limburg. Foto Tim Hofmeester.

HyperKORT

Dirk Criel bespreekt op eigen wijze onderwerpen over zoogdieren.

Welkom wolf

Terwijl tegenstanders van grote roofdieren hun best doen om die beestjes om allerlei redenen in diskrediet te brengen, heten natuurbeschermers de wolf welkom in hun land. Niet dat wolven kunnen lezen, maar beleidsmakers en vertegenwoordigers van belangengroepen kunnen dat wel. Het is noodzakelijk dat men ook een andere klok

hoort luiden, wars van eigenbelang. Om een mening te kunnen vormen, is het belangrijk om duidelijke, objectieve en eenduidige informatie over levenswijze, biologie en habitatgebruik van de wolf te verstrekken. Onze Duitse vrienden hebben de noodzaak van een "gründliche" communicatie al langer begrepen en met het project 'Wilkommen Wolf' de toon gezet ①②. Af en toe zetten ze hun actie kracht bij met een extraatje, zoals recent nog met de campagne 'Roodkapje liegt' ③④. Hetzelfde gebeurt in Frankrijk maar dan door de overheid zelf ⑤. Nederland is met 'Welkom wolf' meteen op de kar gesprongen en houdt haar inwoners beneden en boven de grote rivieren op de hoogte van het reilen en zeilen van de Duitse wolven die inmiddels gevaarlijk dicht de grens genaderd zijn ⑥⑦ – zie ook Hyperkort 23-4). De Belgen konden uiteraard niet achterblijven, al zijn de krachten langs Vlaamse zijde verdeeld ⑧⑨⑩. Mogelijk dat nu ook nog Denemarken volgt, want ook daar steken de eerste wolven de kop op ⑪.

① www.nabu.de/aktionenundprojekte/wolf/
② www.facebook.com/WillkommenWolf
③ www.nabu.de/aktionenundprojekte/wolf/hintergrund/15572.html
④ www.nabu.de/aktionenundprojekte/wolf/willkommenwolf/tagdeswolfes/
⑤ www.loup.developpement-durable.gouv.fr/
⑥ www.wolveninnederland.nl
⑦ www.facebook.com/WolvenInNederland
⑧ www.welkomwolf.be
⑨ www.natuurpunt.be/nl/welkom-wolf_2508.aspx
⑩ www.wildfocus.be
⑪ http://dce.au.dk/en/aktuelt/news/news/artikel/breeding-wolves-in-jutland-probable-within-10-years/

Icoon voor een nieuwe wildernis

De Stichting Taurus bezit een grote kudde grazers die bestaat uit runderen - Schotse hooglanders en Galloways - en paarden (Exmoor-pony's en Koniks) die in een natuurlijk kuddeverband worden gehouden.

De dieren worden ingezet voor natuurontwikkeling en het behoud van wilde natuur. Vanuit dat idee zoekt de stichting al lang naar een zelfredzaam runderras dat onder extreme en natuurlijke omstandigheden kan worden ingezet. Het Oerrund, dat helaas door overbejaging en habitatverlies is uitgestorven, was daarvoor uitermate geschikt. Om te kunnen nagaan welke runderrassen alsnog de genetische kenmerken en eigenschappen van het Oerrund in zich dragen, werd in 2008 het 'Tauros-programma' opgestart ①②. In 2009 werd voor het eerst een kweekprogramma met het Italiaanse ras Maremmana opgezet. Inmiddels zijn een zevental verschillende rassen ingekruist en sinds kort experimenteren ze ook met twee Spaanse rassen: Tudanca en Sayaguesa. Het nieuwe runderras dat uit het geheel van kruisingen ontstond werd 'Tauros' gedoopt. De kudde bestaat momenteel uit een honderdtal dieren waarvan het merendeel rondloopt in een natuurgebied in Keent - een buurtschap van de gemeente Oss in de Nederlandse provincie Noord-Brabant.

① www.stichtingtaurus.nl
② www.taurosproject.com

Vleermuizen hebben het graag knus

Nu het volop winter is, kruipen we allemaal graag dicht bij elkaar: rondom de haard of in bed. Bij vleermuizen is dat niet anders, maar dan wel op een andere plek. Net als wij hebben ze een voorkeur voor de naaste familie en hun beste vrienden om zich tegenaan te schurken. Veel liever dan de soortgenoten die ze van haar of pluimen kennen. Ook al wisselen ze regelmatig van plek, ze vormen steeds eenzelfde sociale groep waar je - zonder goede papieren - niet zomaar inkomt. Deze vaststelling levert niet alleen een geheel nieuw inzicht in het sociaal gedrag van vleermuizen, maar heeft ook consequenties op het vlak van bescherming. Het feit dat we nu weet hebben van dergelijke sociale banden vergemakkelijkt ook het kolonieonderzoek.

http://planetearth.nerc.ac.uk/news/story.aspx?id=1062&cookieConsent=A

Zeemacht laat walvissen stranden

Het is vaak gissen wat walvissen ertoe aanzet om zich met meerdere tegelijk op het strand te gooien. Eén van de redenen, die steeds vaker wordt aangehaald, is het lawaai onderzee. Dat rumoer kan bijwijlen oorverdovende vormen kan aannemen. Over de gevolgen van diverse vormen van onderwaterlawaai is al heel wat geschreven. Met de informatie van het internet alleen al, kan je een volledige Hyperkort vullen. Oorverdovende geluiden kunnen tot gehoorschade leiden bij tal van zeezoogdieren en vooral bij hen die voor hun communicatie sterk afhankelijk zijn van hun gehoor. Er is echter één lawaaimaker die het niet zo nauw neemt. Een onderzoek dat werd uitgevoerd naar aanleiding van een massale stranding van 85 bruinvissen op de Deense kust, legt een link tussen de sterfte en de activiteiten van de zeemacht ①. Maar ook andere walvissoorten delen in de klappen ②. Allereerst is er het lawaai van de gevaarten die de wereldzeeën bevaren. Maar erger nog is het ultrasoon geluid van de sonar dat de walvissen verwart en waardoor hun eigen navigatiesysteem op hol slaat. Het gebruik van munitie zorgt eveneens voor geluidsgolven die de oren doen tuiten, los van het feit dat de explosies rechtstreeks zeezoogdieren doden ③. In de Verenigde Staten leidden zulke militaire activiteiten in vredestijd recent nog tot een gerechtelijk proces dat ditmaal door de natuurbeschermers werd gewonnen ④, terwijl dit vroeger meestal anders was. De nadelige effecten van militaire activiteiten op zee zijn nochtans al langer bekend ⑤ en de gevolgen worden zelfs door de militaire overheid erkend maar tegelijk

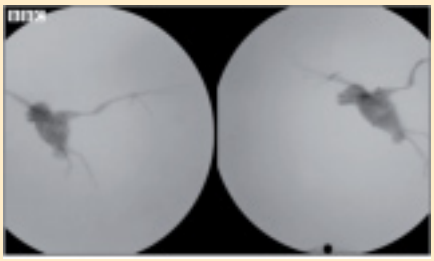

Navy Expects To Kill Hundreds Of Dolphins And Whales

ook weggewuifd ⑥. Er zijn landen die militaire maneuvers vooropstellen en de nevenschade erbij nemen. Je mag tweemaal raden welke zeevarende natie daarbij op kop staat.

① http://planetearth.nerc.ac.uk/news/story.aspx?id=1451
② http://us.whales.org/blog/sarahdolman/2013/07/new-studies-reveal-impact-of-navy-sonar-on-whales
③ www.treehugger.com/ocean-conservation/navy-admits-war-exercises-will-kill-hundreds-whales-and-dolphins.html
④ www.reuters.com/article/2013/09/27/us-usa-whales-noise-idUSBRE98P1EJ20130927 www.sustainablebusiness.com/index.cfm/go/news.display/id/25254
⑤ http://en.wikipedia.org/wiki/Marine_mammals_and_sonar
⑥www.kpbs.org/news/2013/aug/30/navy-says-its-probably-about-bomb-hundreds-dolph/

Vliegende skeletten

Sinds wetenschappers van de meest gesofisticeerde apparatuur gebruik maken, hebben vleermuizen geen geheimen meer. Röntgenbestraling bijvoorbeeld maakt het mogelijk om de werking van de pezen te bekijken terwijl de vleermuizen vliegen. De beestjes worden daarvoor op de grond gezet en gefilmd terwijl ze opstijgen. Dit

levert hoogst merkwaardige beelden op van vliegende skeletten. En wie uit de spektakelbeelden ook wat wil opsteken, zal zien dat ze hun energie kunnen opslaan om op die op het gepaste moment terug te winnen voor een veeleisendere vliegin-spanning. Iets om 's avonds te bekijken, voor het slapengaan.

www.bbc.co.uk/news/science-environment-23187407

Huilcode gekraakt

Vermits het in deze Hyperkort toch al communicatie is dat de klok slaat, kan er nog wel eentje bij. Individuele wolven kan je herkennen aan hun gehuil. Dat zeg ik niet, maar een team van Britse wetenschappers. Het huilen reserveer ik zelf voor speciale gelegenheden, maar voor wolven is het een manier van bestaan geworden. Ze huilen vaak meer dan goed is voor een in Europese bossen rondwandelende bangbroek. Ze verdedigen er hun territorium mee en onderhouden op die manier ook het contact met de roedelleden. Niet zelden verheft een roedel gezamenlijk de

NATURE NEWS
Wolf howl identification technology excites experts

stem hetgeen resulteert in een huilconcert dat menig woudloper door hart en nieren scheurt. Wolven dweilen grote gebieden af. Voor wetenschappers is het telkens weer afzien om hen op te sporen, maar de huilcode opent voor hen nieuwe mogelijkheden. Er komt wel wat technologie bij kijken, want je mag niet zomaar vertrouwen op je gehoor. Het gehuil moet worden opgenomen en geanalyseerd aan de hand van volume (of amplitude) en toonhoogte (of frequentie). Succes gegarandeerd; en dit voor de volle 100% of voor 97% wanneer de huilebalkjes in groep aan de huil gaan.

www.bbc.co.uk/nature/23263266?go-back=%2Egde_136613_member_259824937

Dolfijnen roepen elkaar bij naam

Ik had het in een ander stukje nog over het feit dat walvissen veel met elkaar communiceren. Wetenschappers hebben nu ook bewijzen gevonden dat ze daarbij elkaar bij naam aanspreken. Elk individu gebruikt een unieke fluittoon om zich van z'n soortgenoten te onderscheiden. En die toon wordt door andere dieren gekopieerd en gebruikt om met een ander individu in contact te komen. En dat werkt als geen ander, tenminste als ze niet hardhorig zijn. Wanneer hun eigen geluid wordt opgenomen en opnieuw wordt afgespeeld, reageren ze meteen hierop. Ze gedragen zich als mensen: als iemand naar je roept, kijk je om en antwoord je. Op een vreemde naam reageer je doorgaans niet.
www.bbc.co.uk/news/science-environment-23410137

Steenmarter in de gedrukte media.

De steenmarter in het 'nieuws'

In het Jaar van de Steenmarter is het interessant om te onderzoeken hoe en waarmee het dier de afgelopen tien jaar in het nieuws kwam. En minstens zo boeiend is ook hoe het dier werd bejegend in gewone dagelijkse gesprekken. Zoogdier-redacteur en boswachter Aaldrik Pot doet verslag vanuit de provincies Drenthe en Groningen.

Aaldrik Pot

Geen andere zoogdiersoort is waarschijnlijk in de afgelopen jaren zoveel besproken als de steenmarter. Vlak na de millenniumwisseling kreeg ik bovenmatige interesse in het dier. Ik was tot dan toe vooral bezig met hermelijnen in weidevogelgebieden. Ik werkte toentertijd als journalist bij een krant in Noord-Groningen en kreeg een telefoontje van iemand die razend was. Een marter had het hele plafond 'ondergezeken' waardoor het zachtboard naar beneden was gekomen. Of ik daar even een stukje over kon maken.

Niet lang daarna werd ik boswachter bij Staatsbosbeheer en verhuisde naar Drenthe. Ik ruilde de hermelijn in voor de boommarter. De steenmarter kreeg ik er gratis bij. In de eerste jaren van het boommarterwerk reed ik Drenthe, Zuid-Groningen en het oosten van Friesland door om meldingen van verkeerslachtoffers te checken. In totaal ben ik wel vijftig keer uitgerukt, vermoed ik. Een keer ging het om een boommarter, een keer om een eekhoorn, twee keer bunzing en alle andere keren bleek het slachtoffer een steenmarter te zijn of het kadaver al verdwenen.

Als vanzelf werd ik steeds vaker gebeld om advies. Meestal was de strekking: we heb-

ben een steenmarter in huis en hoe krijgen we die weg? De specialistische bedrijfjes die inmiddels zijn ontstaan voor het bestrijden van dit soort overlast, waren toen nog op één hand te tellen. Op die manier ben ik veel over het leven van steenmarters te weten gekomen. Maar minstens zoveel heb ik geleerd uit de kranten en de overige media.

Krantenkoppen

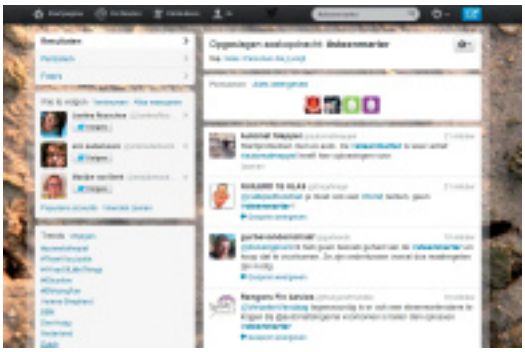
Het eerste krantenberichtje dat ik heb uitgeknipt stamt uit 2005. De titel van het artikel dat in het Dagblad van het Noorden stond luidt: 'De steenmarter slaat terug in de Hortusbuurt.' De marter die bivakkeerde in een door de Rijksuniversiteit Groningen gesloopt vakwerkhuisje was verhuisd naar de leegstaande panden van de universiteit. De bewoners van de aangrenzende Hortusbuurt, die het huisje wilden behouden, 'lachen zich helemaal slap'. Volgens de zegsman van de Universiteit zaten er 'meerdere marters in het gebouw'. Er wordt verder over gesproken dat de steenmarterpopulatie in de stad Groningen gestaag groeit. Cijfers ontbreken. Stadsecoloog Jan Doevedans zegt in hetzelfde bericht dat hij jaarlijks zo'n vijftien meldingen van overlast krijgt. Wat de overlast precies is, wordt niet vermeld.

Zeven jaar later, op 26 september 2012 om precies te zijn, staat er opnieuw artikel in het Dagblad van het Noorden. De kop luidt 'Steenmarter amper te stuiten'. Het artikel beschrijft hoe er steeds meer schade is aan auto's en huizen en citeert ongediertebestrijders die pleiten voor een andere aanpak. Cijfers die een en ander onderbouwen ontbreken helaas. Ik heb daarom geprobeerd zelf wat licht in de duisternis te scheppen. De afdeling Stadsbeheer van de gemeente Groningen houdt gelukkig wel alle meldingen van steenmarteroverlast bij. In 2012 kregen ze 57 meldingen binnen. In 10 gevallen ging het niet om een steenmarter, maar om een ander dier. In 62 gevallen hebben ze daadwerkelijk een inspectie uitgevoerd (een melding levert soms meerdere inspectiebezoeken op). Daarvan hebben ze vijf keer een 'wering' op de betreffende woning aangebracht en 44 keer een bouwkundig advies gegeven. Niet een keer is er een marter weggevangen. Voor 2013 (eind juli) staat de teller op 13 meldingen van overlast. Of de meldingen telkens uit dezelfde woonwijk of straat komen, kon de woordvoerder niet zeggen. Het is natuurlijk interessant om dit wel bij te houden in het vervolg.

Onlangs kwam een ander noordelijk dorp volop in het nieuws: Nieuw Buinen. Hier zijn ze overlast door steenmarters zo zat dat er uiteindelijk een platform voor steenmarteroverlast wordt opgericht. Tientallen boze bewoners willen van de gemeente horen bij wie ze kunnen aankloppen als de gemeente de schade aan auto's en huizen niet vergoedt. In juli maakt het platform bekend 'dat de overlast nog veel groter is dan was verwacht'. Op de nieuwssites wordt overigens niet bekend gemaakt wat die verwachtingen waren en ook niet hoeveel meldingen er zijn en wat de aard van de meldingen is. Weer ontbreken harde cijfers.

Steenmarters en auto's

Hoe dan ook, dat steenmarters overlast kunnen veroorzaken is evident. Neem de fonkelnieuwe Volkswagen Golf van mijn vader. Tot drie keer toe, op drie totaal verschillende locaties (thuis, op de camping vijftig kilometer verderop en op een vakantieadres in Duitsland), knaagde een steenmarter de kabels van de glanzende bolide door. Ook het isolatiemateriaal onder de motorkap wordt aangevreten. 'Die klotenmarters van jou, ik ben er mooi klaar mee!', zegt hij door de telefoon.

Ook op de sociale media zoals Twitter is de steenmarter veelvuldig onderwerp van gesprek.

De schade bedraagt enkele honderden euro's. Uiteindelijk weet hij het geknaag te stoppen door onder de geparkeerde auto een raamwerk van hout met gaas te schuiven. Hij laat in de garage een speciale afdekplaat op de motorkap monteren en hangt een kastje dat ultrasone geluiden voortbrengt in de motorruimte. De eerste keer knaagt – hoe ironisch – de steenmarter de draadjes van het kastje nog door, maar daarna houdt hij het voor gezien.

Om meer te weten komen over steenmarters en auto's doe ik een klein 'onderzoek'. Op het internet vind ik een berichtje uit 1996 van de Bovag dat de Vereniging van Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming citeert. De eerste kapotgebeten autokabel werd volgens het bericht in 1993 gemeld in Vaals. Echter het idee, zoals in het stukje staat, dat marters vooral aan leidingen knagen vanwege de vismeel die in de isolatie is verwerkt, bevreemd me altijd wat. Ik bel daarom een paar garagebedrijven bij mij in de buurt. Vooral Japanse auto's schijnen in trek te zijn volgens de overlevering. Noord-Drenthe is qua steenmarters aardig 'dichtbevolkt' dus ik verwacht spannende verhalen. Martin Sanders heeft in Roden een Suzuki-garage. 'Een keer of drie per jaar', antwoordt hij op mijn vraag hoe vaak hij een 'steenmarterauto' op de brug heeft staan. Jan Doornbos in Norg ziet alle merken in zijn werkplaats voorbij komen. 'Niet zo vaak, een paar keer per jaar', antwoordt hij op dezelfde vraag.

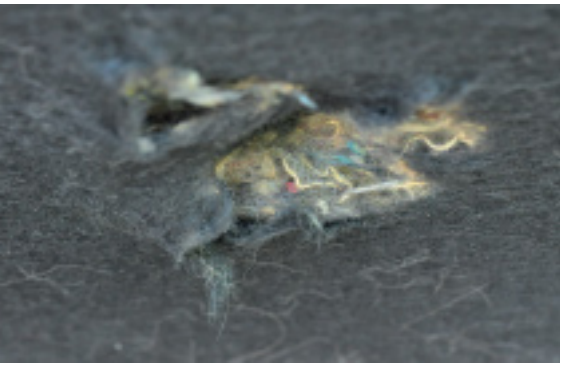
Stad en platteland

Hmm, ik had eerlijk gezegd meer vuurwerk verwacht. Maar het platteland is iets anders dan de stad natuurlijk. Daarom probeer ik nog een garage in de stad Groningen. De werkplaatschef van Auto Century, een grote dealer van Volkswagen, Audi, Seat en Porsche, laat een andere geluid horen. 'We hebben soms meerdere auto's per dag', vertelt hij. Er wordt vooral aan de bougiekabels en radiatorslangen geknaagd. De eveneens stadse vakgarage Evenhuis, die verschillende merken 'doet', heeft het weer over 'een paar keer per jaar.' Hij noemt vervolgens ook diverse merken die hij wel eens ziet, maar opmerkelijk genoeg zit daar geen enkele Japanner tussen. Evenhuis ziet wel vaak auto's waarvan de motorkapbekleding is aangeknaagd, maar waarbij de slangen met rust worden gelaten. Evenhuis vermoedt ook dat de slangen van met name de Volkswagens een geur hebben die aantrekkelijk is voor marters.

De steenmarter houdt de gemoederen in autoland hoe dan ook bezig. In Duitsland, waar de steenmarter minstens zo 'aanwezig' is als in Nederland, heeft men blijkbaar leren leven met de overlast. De meeste verzekeringen hebben schade door steenmarters standaard opgenomen in het verzekeringspakket. Bovendien lijkt men daar men niet zozeer in het 'vismeelverhaal' te geloven. Ook Sim Broekhuizen,

Steenmarter onder het dak van een huis in Oosterwolde. Foto Joke van der Lei

Vraatsporen van een steenmarter in het isolatiemateriaal aan de onderzijde van de motorkap van een VW Golf. Opvallend zijn de steenmarterharen die zijn achtergebleven.

Dick Klees en Gerard Müskens zijn vrij duidelijk over deze materie in hun gedegen monografie De steenmarter: 'Er zijn dus meer speculaties dan door feiten ondersteunde verklaringen.'
En dan zijn er natuurlijk nog de dagelijkse gesprekken. Als boswachter en marterfan heb ik er, gewild en ongewild, misschien wel honderden gevoerd over de steenmarter. Laatst stond ik nog op een fair met een kraampje van mijn werkgever. In mijn naiviteit had ik een opgezette boommarter meegenomen als blikvanger en gespreksinleider. De meeste gestelde vraag van de middag was echter: 'Is dit nu een steenmarter?' Wat volgde waren enkele tientallen (echt waar!) gesprekken over de overlast die de dieren veroorzaken.

Positieve uitzonderingen

Wat me daarin vaak opvalt is dat meer dan 95% van de mensen die over overlast spreekt, vooral iemand kent die overlast heeft. En nog opvallender, de mensen die daadwerkelijk zelf een steenmarter in huis hebben (gehad), zijn dan weer opvallend mild. 'Hij hoeft van mij niet dood hoor', vertelde een meneer die vaak wakker lag van de spelende steenmarterjongen tussen het plafond. 'Maar het zou wel fijn zijn als hij uit mijn huis verdwijnt.'
Een opmerkelijk steenmarterbericht in de categorie positieve uitzonderingen stond in november 2011 in mijn eigen lijfblad De Norgercourant. Aletta Bos zag een steenmarter in de tuin met een enorme valklem om zijn poot. Het dier wordt bevrijd, opgehaald door de Dierenambulance, opgelapt en weer vrijgelaten. In het stukje is vooral verontwaardiging te lezen over het 'beestachtige' gebruik van deze 'verboden attributen'.

En nu?

En wat moeten we nu met deze informatie? Het overzicht is een alles behalve compleet overzicht van dat wat er over steenmarters wordt gezegd en geschreven. Ik beperk me ook nog eens tot Groningen en Drenthe, provincies waar ik de weg ken. Wat mij vooral opvalt is dat bij berichtgeving, in welke vorm dan ook, emotie de boventoon voert. Cijfers en onderbouwingen ontbreken meestal. En ook een steenmarter wordt in dagelijkse gesprekken, net als de mug, al snel een olifant. Daarmee zeg ik pertinent niet dat overlast door steenmarters er niet is of te verwaarlozen is.
Wat ik wel hoop is dat we ook in de toekomst vooral naar feiten blijven kijken en dat we – en dan bedoel ik met name de overheid – niet op basis van emotie en roeptoeteren een besluit nemen om de steenmarter weer op een 'algemene vrijstellingslijst' te zetten. Het is geen nieuws dat er nu ook diverse steenmarters op een illegale manier de dood vinden, maar het zal niet helpen. We kunnen als mens beter een beetje oefenen in gedachte dat we niet het enige zoogdier op deze aardkloot zijn met recht op leven.

Aaldrik Pot is redacteur van Zoogdier (en marterfan).

Jaar van de STEENMARTER 2013 Zoogdiervereniging

Verder lezen?

Zie voor literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdierwinkel.nl/zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.

Afscheid van een gedreven zoöloog

Nora Croin Michielsen

Op 17 oktober heeft de zoöloog Nora Croin Michielsen ('Noke') in de leeftijd van 88 jaar afscheid genomen van dit leven. Met vele andere biologen heb ik aan haar zeer dierbare herinneringen.

Noke (geboren in Soerabja in 1925) begon kort na de tweede wereldoorlog als wetenschappelijk medewerker bij de afdeling dierenoecologie aan de Rijksuniversiteit Leiden, waar toen professor Kuenen de leiding had. Vogels waren haar grote liefde, maar daar mocht ze niet aan gaan werken, omdat de Leidse oecologen zich hadden toegelegd op insecten en andere geleedpotigen. Omdat die nu eenmaal door spitsmuizen gegeten werden, vormden deze insecteneters vanaf het begin haar studieobject. Ze verrichte een beschrijvende veldstudie naar *Sorex minutus* en *Sorex araneus* (toen nog één soort, *Sorex coronatus* was nog niet ontdekt). In 1966 promoveerde ze op met een proefschrift over inter- en intraspecifieke concurrentie tussen deze twee.

Tot op de dag van vandaag wordt deze degelijke studie onder zoogdierkundigen (internationaal) beschouwd als de basis van wat we over spitsmuizen en hun gedrag weten. Zo ontdekte ze dat deze dieren echt territoriaal zijn. Ook waren haar ervaringen met het levend vangen en merken van spitsmuizen van groot belang voor latere studies. Zo weten we sindsdien, dat livetraps elke twee uur moeten worden gecheckt, omdat spitsmuizen niet langer dan twee tot drie uur zonder voedsel kunnen. Daarmee was ook het hardnekkige misverstand uit de wereld, dat spitsmuizen in die vallen stierven door 'stress'. Ook de 'bias' achter het idee, dat dwergspitsmuizen erg zeldzaam waren werd door haar ontmaskerd met de simpele ervaring dat de vallen zo scherp moeten worden afgesteld, dat een potlood van drie gram het deurtje doet dichtklappen.

Ik had de eer en het genoegen om drie jaar als promovendus samen met deze bijzondere vrouw te werken in een onderzoek dat het logische vervolg was op haar observaties. Samen kwamen we er zo achter dat van interspecifieke concurrentie tussen de twee soorten geen of nauwelijks sprake is, en dat haar hypothese over habitatdifferentiatie (dwergspitsmuizen vertoeven meer bovengronds dan bosspitsmuizen) correct was. Noke was een zeer inspirerende copromotor, omdat ze een uitstekend en gedisciplineerd onderzoeker was, met een zeer creatieve en kritische geest. Ook heb ik van haar goed wetenschappelijk Nederlands en Engels leren schrijven.

Van die redactionele kwaliteiten maakte iedereen op de afdeling gretig gebruik, vrijwel elke publicatie werd grondig onder handen genomen door haar vaardige pen en stond dan steevast vol met rode aantekeningen. Een populaire publicatie over het onderzoeksgebied, Meijendel bij Wassenaar, onderging ook die behandeling en werd mede daardoor een prachtig en degelijk, voor iedereen zeer leesbaar boek.

Natuur was haar passie. Ze was gefascineerd door de jacht, met name de jacht met hulp van de havik, een hobby die in de jaren '70 al behoorlijk omstreden begon te worden, en waarover ze dus meestal zweeg. Mij echter heeft ze doen begrijpen waarom deze sport zo prachtig is. Vogels kijken bleef ze natuurlijk altijd doen, de laatste jaren op de plek waar ze zich na haar werkend bestaan terugtrok, in Vorden respectievelijk Barchem. Ik heb haar daar een paar keer op kunnen zoeken. Het was altijd erg gezellig, onder meer omdat we dan samen veel sigaretten rookten. Na afloop kon je in de asbak zien hoeveel ieder gerookt had, want haar peukjes waren knalrood gekleurd. Ik zal haar nooit vergeten.

Frans Ellenbroek
zoöloog en directeur van Natuurmuseum Brabant

Waarnemingen

Bijzondere waarnemingen van zoogdieren in Vlaanderen en Nederland.

Vondst van een vale vleermuis op Vollenhoven (U.)

Gerhard Glas

De ijskelder op landgoed Vollenhoven bij De Bilt is een vaste winterverblijfplaats van vleermuizen en wordt vanaf de eerste telling in de winter van 1977-1978 jaarlijks geteld. Groot was de vreugde bij tellingleider Zomer Bruijn en zijn medetellers toen op 6 februari 2013 voor het eerst bij deze tellingen een vale vleermuis werd aangetroffen. Zoals gebruikelijk ging dit bericht, net als andere bijzondere vondsten, al gauw rond in het landelijke circuit van vleermuisdeskundigen en wintertellers en zo kwam het ook bij mij terecht. Natuurlijk is het nu afwachten of de vale vleermuis hier de volgende winter zal terugkeren, maar over de vondst blijkt meer te zeggen.
Een collega op mijn werk *) en tevens een goede bekende van Zomer Bruijn is Frits Laarman, die jarenlang in een woning op landgoed Vollenhoven heeft gewoond en daar ook onderhoudswerk deed. Onder meer werd in 1987 (samen met Zomer Bruijn) een nieuwe deur in de ijskelder geplaatst. Daarbij werd de kelder ook opgeschoond door het verwijderen van vele zakken grond. Ook voor hem was de vondst van de vale vleermuis dus een leuk bericht, waarop een verrassing volgde. Laarman, toen al werkzaam bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek op het terrein van de bio-archeologie, besloot indertijd tot een grote klus, namelijk het uitzeven van al die (28 zakken) grond uit de ijskelder. Het uitgezeefde materiaal wordt nog altijd bewaard en hierin zijn onder andere vleermuisrestanten aanwezig.
Naast enkele tientallen kleinere vleermuisschedels bevat het materiaal ook drie opvallend grote bovenschedels. De tandformule van de Myotis-soorten en de (condylobasale) schedellengte van meer dan 23 millimeter maakten duidelijk dat het hier vale vleermuizen betreft. Tevens bleken er vijf linker- en vijf rechteronderkaken te zijn (verder nog zeven onderarmbeenderen, zeven opperarmbeenderen en zeven schouderbladen, ook al door hun afmetingen onmiskenbaar).
Er zijn dus in elk geval ooit vijf vale vleermuizen doodgegaan in de ijskelder op Vollenhoven en de veronderstelling is dat zij daar waren om er te overwinteren (niet noodzakelijkerwijs tegelijkertijd). Een opschrift in de ijskelder vermeldt dat deze in 1929 voor het laatst is gevuld met ijs. Dat betekent dat de ijskelder daarna niet meer als zodanig in functie was en in principe geschikt kan zijn geworden als winterkwartier voor vleermuizen. De aanwezigheid van overwinterende vale vleermuizen is daarmee niet nauwkeuriger aan te geven dan de periode tussen 1930 en de eerste telling door vleermuisdeskundigen in de winter 1977-1978, toen de soort niet (meer) werd aangetroffen.
Deze vondst in de ijskelder geeft ook een nieuwe context aan een vondst uit de kerkzolder-inventarisaties. In 1967 vonden onderzoekers Braaksma en Van Ommen (Staatsbosbeheer) een gemummificeerde vale vleermuis op de zolder van de Nederlands Hervormde kerk van De Bilt, op ongeveer anderhalve kilometer afstand van de ijskelder op Vollenhoven.
Een bredere beschouwing van de hier genoemde vondsten in verband met bekende oudere en enkele nieuwe gegevens over het voorkomen van de vale vleermuis in (dit deel van) ons land laat ik gaarne over aan de nieuwe Atlas van de Zoogdieren van Nederland.

De vale vleermuis overwinterend in de ijskelder. Foto Joke van Mourik

Ten slotte dank ik mijn werkcollega Frits Laarman die in materiaal en woord dit artikel mogelijk maakte en vleermuiscollega Zomer Bruijn voor zijn toestemming om de actuele vondst hiervoor te benutten.

Gerhard Glas is werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Het verhaal van een dwergvinvis, een baggerbuis een liegebeest en een zwarte zwaardwalvis

Foto Quentin Dupriez

Dominique Verbelen

In de namiddag van donderdag 8 augustus 2013 worden door opvarenden van een zeilboot, de vuurtorenwachter van Duinkerke en het OCEAMM team verschillende waarnemingen verricht van een walvis voor de Franse kust. Op basis van de grootte van het dier wordt vermoed dat het om een (grote) dwergvinvis (*Balaenoptera acutorostrata*) of een (kleine) gewone vinvis (*Balaenoptera physalus*) gaat. De eerste beelden worden gemaakt door Quentin Dupriez en Sylvain Pezeril. De 'diving sequence' komt overeen met die van de dwergvinvis. Walvisspotters bemannen meteen de uitkijkposten in De Panne en Oostduinkerke. David Herman kan op deze manier vanaf de Schipgatduinen in Oostduinkerke de vinvis spotten voor de kust van De Panne, op ca. 4 km afstand. Het exemplaar komt een viertal keer boven (telkens zonder spuitfontein) en de vinvorm, het wendbare gedrag, geen blows en het feit dat de vin bij het bovenkomen onmiddellijk zichtbaar is, doet de waarnemer besluiten dat het om een dwergvinvis gaat. De grootte kan worden ingeschat aan de hand van een zodiac die in de buurt lag. Het lijkt alsof de opvarenden het dier ook hebben gespot en foto's aan het nemen zijn.

De volgende ochtend gaat een natuurbericht viraal. Doel: meer beeldmateriaal te pakken krijgen om een correcte determinatie te kunnen uitvoeren. Er wordt een oproep gelanceerd via tv, radio en kranten. Deze mediaoproep levert een leuk amalgaam aan reacties op. Naast een eerder onwaarschijnlijke waarneming van 'donkere bulten aan de horizon' (op 6/8), een verankerde baggerbuis die verkeerdelijk als walvis wordt aanzien, en een grappenmaker die een filmpje van twee blowende bultruggen doorstuurt naar de regionale zender WTV/Focus en Natuurpunt, loopt ook een interessante online-melding van Laurent Meerschaert binnen op www.zeezoogdieren.org, de bekende site van Frank Wagemans. *'Ik denk dat ik een zwarte zwaardvis zag. Een lengte van 5 meter. We hebben enkele foto's maar ik vrees dat ze niet duidelijk genoeg zullen zijn'*. Plaats, uur en datum stemmen min of meer overeen met het bootje dat David Herman bij de vinvis opmerkte. Ondanks de lage kwaliteit tonen de beelden duidelijk een vinvis, met op de achtergrond de herkenbare skyline van De Panne.

Ook al zijn dwergvinvissen in de Noordzee vrij algemeen (de Boer *et al.*, 2010; Hammond *et al.*, 2013), toch kennen we voor België slechts drie strandingen (in 1837 en 1931 in Blankenberge en in 2013 in Nieuwpoort) en één vangst (in 1864 in de Schelde ter hoogte van Hemiksem (De Smet, 1974)).

Het is niet helemaal duidelijk waarom de dwergvinvis zo zeldzaam is voor de Belgische kust. De meeste dieren die rond de zuidelijke Noordzee aanspoelen, zijn al langer dood en komen blijkbaar van verder weg (Camphuysen & Peet 2006). Blijkbaar is er geen doortrek door de Zuidelijke Bocht en het Kanaal naar de Keltische Zee bij Ierland en naar de Golf van Biskaje maar wie weet komt daar nu verandering in.

Verder lezen?

Zie voor literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdierwinkel.nl/zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.

NEDERLAND

Van het Atlasfront

In het "Natuurbericht" van 07-11-13 las ik dat 5 teksten over zoogdieren in de top tien van de meest gelezen teksten van Natuurbericht behoren. De conclusie daar uit is dat informatie over zoogdieren in een sterke behoefte van natuurliefhebbers voorziet. Ons atlasproject gaat daar weer een belangrijke bijdrage aan leveren. Het heeft de redacties van de atlas weinig moeite gekost om schrijvers en fotografen bereid te vinden om belangeloos aan het project mee te werken. Het project is in een spannende fase gekomen. De deadline nadert, de deadline van het manuscript wel te verstaan. Begin februari moet het manuscript beschikbaar zijn en naar Naturalis gezonden worden. Medewerkers van Naturalis maken van het manuscript een boek. Met de hele opmaak en vormgeving is nog ruim een halfjaar gemoeid en daarna volgt nog de drukfase. Het zal nog een hele toer worden om de oplevering in het laatste kwartaal van 2014 te realiseren.

In het vorige nummer van Zoogdier stond al dat de adoptieactie een succes was, maar dat we nog een inspanning moesten leveren om de opbrengst naar 60.000 euro te brengen. Met enige trots kan ik u melden dat dit streefbedrag inmiddels is gehaald. De actie loopt echter nog door want we willen ook nog een digitale atlas uitbrengen. Op de website www.zoogdieratlas.nl kunt u lezen wie al die gulle gevers zijn.

Zoals hiervoor al is vermeld willen we na oplevering van het manuscript verder werken aan een digitale atlas. Via internet wil je natuurlijk meer bieden dan alleen maar de bestaande tekst. We moeten nog bekijken hoe we voor een regelmatige actualisatie kunnen zorgen, maar ook filmpjes, geluiden en meer foto's kunnen we in de digitale atlas kwijt en natuurlijk gaan we er een zoogdierapp aan koppelen. Als u nog ideeën hebt hoor ik dat graag via info@zoogdiervereniging.nl.

Bij het schrijven van deze tekst is wel duidelijk dat de medewerkers aan het project: schrijvers en fotografen, tekstredactie en beeldredactie, fondsenwerving en medewerkers van het bureau en atlascommissie in het afgelopen halfjaar enorm veel werk hebben verzet om alles op tijd beschikbaar te krijgen. Als u dit leest weet ik of dit gelukt is en natuurlijk zal ik dat in het volgende nummer van Zoogdier melden.

Hans van Dord, voorzitter Zoogdiervereniging

Nieuwe hoofdredacteur Zoogdier

Jos Teeuwisse is ook na zijn pensionering nog steeds erg actief voor onze vereniging. Dat vraagt veel tijd en daarom wilde Jos een aantal zaken afbouwen. Hij heeft besloten om terug te treden als hoofdredacteur van Zoogdier. Het bestuur heeft Stefan Vreugdenhil inmiddels benoemd als zijn vervanger. Stefan draait al jaren mee in de redactie en is vanuit zijn functie op het bureau onder meer verantwoordelijk voor verenigingszaken en communicatie.

Symposium en website steenmarter

Op 6 november werd, in het kader van het Jaar van de Steenmarter, samen met het Kenniscentrum Dierplagen KAD een symposium georganiseerd over de steenmarter. De middag was bedoeld voor professionals die te maken hebben (of kunnen krijgen) met de steenmarter. Met circa 100 aanwezigen was de zaal goed bezet. Ook is de nieuwe website www.steenmarterinfo.nl gelanceerd, waarop alles is te vinden over steenmarters en overlast. Echt alles? Nee, nog niet: we roepen namelijk iedereen op om suggesties aan te dragen via de website. Op de site zijn ook een verslag en de presentaties van het symposium terug te vinden.

2014: Jaar van de Eekhoorn

Bij het verschijnen van dit nummer is het jaar 2013 bijna afgelopen. En dus ook aan het Jaar van de Steenmarter komt dan een einde. In 2014 is de eekhoorn aan de beurt! Wij willen aandacht vragen voor de achteruitgang van de eekhoorn en tegelijkertijd laten zien wat burgers en overheden kunnen doen voor deze soort. Daarnaast willen we de verspreiding beter in beeld krijgen. Hou www.jaarvandeeekhoorn.nl in de gaten en ook in het volgende nummer van Zoogdier kunt u meer lezen over de activiteiten.

Pindakaas en vallen bruine rat

In het vorige nummer van Zoogdier werd in een artikel over de bruine rat geadviseerd om pindakaas te gebruiken als lokmiddel naar klemvallen. We werden er terecht op gewezen dat deze pindakaas ook voor egels aantrekkelijk is. Wanneer deze methode wordt toegepast, dan alleen op plaatsen waar egels niet bij kunnen.

Lezersonderzoek

In het vorige nummer werd een lezersonderzoek geïntroduceerd. Bijna 350 lezers hebben de enquête ingevuld, dat is een erg mooie respons. In het volgende nummer van Zoogdier kunt u de uitkomsten nalezen.

Zoogdierdag en ALV gescheiden

Sinds een aantal jaren wordt in het voorjaar een Zoogdierdag georganiseerd, waarbij de voorjaars-ledenvergadering in de pauze werd gehouden. Beide komen zo onvoldoende tot hun recht, daarom heeft het bestuur besloten om deze twee bijeenkomsten te scheiden. In maart wordt voortaan de Zoogdierdag georganiseerd en de voorjaars-ledenvergadering los daarvan in april. Zie agenda voor de data van 2014.

COLUMN

Steenmarter wordt eekhoorn

In de laatste ledenvergadering van de Zoogdiervereniging hebben we met een gemêleerd gezelschap stilgestaan bij de begroting en het jaarplan voor 2014. Waar gaan we als vereniging, ondersteund door het bureau, aan werken? Dan gaat het om zaken als lobbyen voor bescherming van onze soorten zowel in Den Haag (nieuwe Natuurwet) als in de provinciehuizen. Maar ook over het delen van kennis en het creëren van draagvlak voor bescherming. Dat doen we onder andere door het uitgeven van de tijdschriften Zoogdier en Lutra en door informatie te delen via de diverse websites. En, last but not least, door het organiseren van het Jaar van ...

Dat was ook direct een prima reden om bij de ledenvergadering aanwezig te zijn. 2013 is namelijk het Jaar van de Steenmarter en Zomer Bruijn vertoonde een film over het leven van deze soort. Er zat een prachtige opbouw in de film. De film begon met zwart-witbeelden van een statische infraroodcamera en mondde uit in kleurenbeelden met een handbediende camera. Dat gaf een unieke kijk in de wereld van deze bijzondere dieren. Hulde aan Zomer Bruijn, zeker ook vanwege de vele uren werk die hij er in heeft gestopt!

Een andere activiteit in het kader van het Jaar van de Steenmarter was het landelijk symposium met als titel 'Samenleven met de steenmarter'. De circa 100 gemeente- en provincieambtenaren en medewerkers van groene bureaus hoorden verhalen over hoe de overlast van deze beschermde soort is te voorkomen. Veel is terug te vinden op de door ons geopende website www.steenmarterinfo.nl.

En dan 2014, dat wordt het Jaar van de Eekhoorn. Het logo is af en de activiteiten worden binnenkort onthuld. Een ding is zeker: u zult in ieder geval gevraagd worden zo veel mogelijk waarnemingen door te geven. Hou de website in de gaten: www.zoogdiervanhetjaar.nl.

Rob van Westrienen
Directeur Zoogdiervereniging

VLAANDEREN

Geen hamsters meer gevonden in Bertem

Na een intermezzo van drie jaar hebben de Zoogdierenwerkgroep en Natuurstudiewerkgroep Dijleland de jaarlijkse monitoring van hamsters in Bertem deze zomer weer opgestart. Sinds 1998 worden in twee 1 bij 1 kilometerhokken zo veel mogelijk graanvelden vlak na de oogst systematisch afgelopen op zoek naar hamsterburchten. Tot 2007 werden op die manier jaarlijks ongeveer een tiental burchten gevonden voor ongeveer 60 ha afgelopen akkers. In 2007 en 2008 werden in dat gebied door de overheid nog telkens 30 hamsters bijgezet uit het Nederlandse kweekprogramma. Daarna werd door de vrijwilligerswerkgroepen geen systematische monitoring meer uitgevoerd. In 2012 trok Natuurpunt aan de alarmbel omdat er tekenen waren dat er niet veel hamsters meer over waren. Daarom werden deze zomer opnieuw grote inspanningen gedaan om het kerngebied in Bertem, de twee hokken, te inventariseren. Ondanks een extra grote inspanning – er werd niet minder dan 82 ha afgelopen – werd geen enkele hamsterburcht meer gevonden.

Beveravond. Foto Karin Gielen

Studiedag Zoogdierenbescherming werd goed gewaardeerd

De studiedag die de Zoogdierenwerkgroep en de Zoogdiervereniging tweejaarlijks samen organiseren stond dit jaar in het teken van maatregelen voor effectieve zoogdierenbescherming. Een thema dat door de aanwezigen sterk gewaardeerd werd. Luc Janssens (Departement Leefmilieu Natuur en Energie) had het in het kader van ontsnipperingsmaatregelen over het belang van samenwerken om deze uiterst belangrijke maatregelen te realiseren. Jim Casaer (INBO) en Gert Van Hoydonck (ANB) toonden hoe de overheid door een nieuwe regeling voor schade door wilde dieren (met veel aandacht voor preventieve maatregelen) meer draagvlak wil creëren, want in veel gevallen staat of valt zoogdierenbescherming met maatschappelijk draagvlak. Dat wij zelf ook heel wat invloed kunnen hebben op de habitatkwaliteit voor veel zoogdieren werd aangetoond door Dirk Criel (Zoogdierenwerkgroep, studiebureau Driekwart Groen). Door de doorgedreven opruimingszin van de Vlaming – zelfs in natuurgebieden – ontbreekt het zoogdieren steeds meer aan schuilplaatsen. Ruïnes van grote en kleine gebouwen, schuurtjes en dergelijke meer zijn van onschatbaar belang voor dieren als steenmarter, bunzing, eikelmuis, vleermuizen, maar ook voor kerkuilen. Dit en zoveel meer kwamen we te weten op de studiedag.

Beveravond

Sinds zijn terugkeer in Vlaanderen rond de eeuwwisseling mogen we de bever op steeds meer plaatsen in Vlaanderen verwelkomen. Natuurpunt beheert heel wat natte gebieden als natuurgebied en het is dus niet verwonderlijk dat de bever al in verschillende natuurgebieden aanwezig is. Een fantastisch resultaat van tientallen jaren natuurbescherming. Toch is hij zelfs daar niet altijd even welkom. De natuur in Vlaanderen wordt teruggedrongen in zeer kleine perceeltjes, waardoor er geen ruimte is voor vegetaties om mee op te schuiven met een veranderende waterspiegel. Zet de bever een stuk grond onder water, dan moet die vegetatie in veel gevallen plaats maken voor een ander type natuur. Zo kunnen er zelfs conflicten ontstaan tussen het behouden van twee types Europees beschermde natuur (bever versus bepaalde vegetatietypes en bijhorende fauna). Hoe gaan we daar als natuurvereniging mee om? Om deze vraag en verschillende andere prangende kwesties rond de bever te bespreken organiseerde de Zoogdierenwerkgroep in samenwerking met de dienst Beleid van Natuurpunt een 'beveravond'. Alle geïnteresseerde leden van de vereniging werden uitgenodigd om mee te discussiëren op 13 september 2013. Het resultaat van deze discussie werd in een verenigingsstandpunt gegoten dat momenteel raadpleegbaar is via het medewerkersgedeelte van de Natuurpuntwebsite. Na goedkeuring van de Raden van Bestuur zal het voor iedereen raadpleegbaar gemaakt worden op de website.

Vleermuizen in de stad Antwerpen

In Antwerpen startte dit jaar een bijzondere samenwerking. Het Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen nam er het initiatief om mensen van de vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt en de kerkfabriek van Antwerpen samen te brengen. Op die manier groeide een samenwerking waarbij in eerste instantie alle kerken binnen de stadskern zullen gecontroleerd worden op de aanwezigheid van vleermuizen. Dit moet leiden tot aanbevelingen voor de inrichting van de meest interessante zolders. Nadien worden – na overleg –enkele zolders ook effectief geschikt(er) gemaakt voor vleermuizen. Het is de eerste keer dat er in de stad Antwerpen nagegaan wordt of de vele kerkzolders gebruikt worden door vleermuizen.

Agenda Nederland

1 januari — **Start van Jaar van de Eekhoorn**

29 januari — **Cursus Bever & Das en ruimtelijke ontwikkeling** Meer informatie op http://www.zoogdiervereniging.nl/cursusdasenbever

29 maart — **Zoogdierdag** Elk jaar organiseert de Zoogdiervereniging in het voorjaar een Zoogdierdag. De locatie is Nijmegen en de dag is kosteloos te bezoeken. Meer informatie over het programma volgt op de website.

10 april — **Ledenvergadering voorjaar** Elk jaar zijn er twee ledenvergaderingen: in april en in november. In deze voorjaars-ledenvergadering staan de jaarrekening en jaarverslag over 2013 op de agenda

24 en 25 mei — **Fête de la Nature 2014**
Vier de natuur!
http://www.fetedelanature.nl

Heel 2014 — **Cursussen** Op het moment van schrijven wordt hard gewerkt aan het cursusprogramma voor 2014. Kijk op www.zoogdiervereniging.nl/cursussen voor het actuele aanbod.

Ga voor actuele informatie naar onze website:
www.zoogdiervereniging.nl

Contact Nederland

Postadres: Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen
Bezoekadres: Natuurplaza, Mercator 3
Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen
Telefoon 024-7410500 Fax 024-7410501
info@zoogdiervereniging.nl
www.zoogdiervereniging.nl

Veldwerkgroep Nederland
veldwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep
materiaal@zoogdiervereniging.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland
vleermuiswerkgroepnederland@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Zoogdierbescherming
info@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Boommarter Nederland
boommarterwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Zeezoogdieren
jw@broekema.info

Werkgroep Kleine Marterachtigen
werkgroep-kleine-marterachtigen@zoogdiervereniging.nl

Bever- en Otterwerkgroep CaLutra
calutra@gmail.com

Zoogdierwerkgroep Zeeland
nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel
blij@natuurmilieu.nl

Zoogdierenwerkgroep Zuid-Holland
www.zwgzh.nl

Werkgroep KNNV Delfland
afdelingdelfland@knnv.nl

Noord-Hollandse Zoogdierstudiegroep
info@zoogdiervereniging.nl

Zoogdierwerkgroep Friesland
tdolstra@xs4all.nl

Agenda Vlaanderen

11 mei — **Wild (in) Vlaanderen**
Het succesvolle evenement rond zoogdieren in Vlaanderen wordt dit jaar georganiseerd in de provincie Antwerpen.
www.zoogdierenwerkgroep.be/activiteiten

Ga voor actuele informatie naar onze website:
www.zoogdierenwerkgroep.be

Boek 'De steenmarter'

De steenmarter is een verrassend en veelzijdig boek. Het is geschreven door biologen die al tientallen jaren onderzoek doen naar marters. Zij laten de steenmarter van zijn bekende en minder bekende kant zien.
Meer informatie over dit boek en andere artikelen is te vinden op Zoogdierwinkel.nl.
€19,95 (excl. verzendkosten)

Contact Vlaanderen

Natuurpunt Studie
Goedele Verbeylen, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen, 015/297244, goedele.verbeylen@natuurpunt.be

Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep
info@zoogdierenwerkgroep.be, www.zoogdierenwerkgroep.be

Natuurpunt Vleermuizenwerkgroep
Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, 014-516201, vleermuizenalex@yahoo.com, www.natuurpunt.be/vleermuizenwerkgroep

JNM Zoogdierenwerkgroep
Daan Dekeukeleire, Polderdreef 37, 9840 De Pinte, 0474-488979, daan@jnm.be, www.jnm.be

Het moment van... Ronald Stiefelhagen

In deze rubriek presenteren fotografen hun meest geliefde foto en het bijbehorende verhaal. Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl of per post naar de redactie op Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Dassen zogend in het wild Reeds een aantal jaren fotografeer ik dassen bij een burcht ergens op de Utrechtse Heuvelrug. Dit doe ik met toestemming van de terreinbeheerder, en als lid van de lokale dassenwerkgroep die zich richt op onderzoek en bescherming. Op 1 juni 2011 leidde dit tot een bijzondere waarneming. Een wijfje met vier jongen was zo'n anderhalf uur voor zonsondergang boven gekomen. De moeder das nam direct een liggende zooghouding aan. De jongen toonden zich daarvoor echter veel te speels; er werd druk over haar heen geklommen, en enkele malen naar de tepels gehapt zonder dat dit echt doorzette. Terwijl de jongen onderzoekend rondliepen op de burcht, maakte moeder haar toilet en één jong bleef daarbij achter. Deze hapte vervolgens wél toe en werd vijf minuten lang gezoogd. De (Engelse) literatuur vertelt ons dat het zogen van dassen normaal gesproken ondergronds in de burcht plaatsvindt. Toen het zogen beëindigd was vertrokken de dassen richting hun foerageergebied. Dat vormde voor mij het moment om de locatie rustig te verlaten, met een onvergetelijke ervaring op zak.
ronaldstiefelhagen@online.nl, www.passion4photography.com

